ACADEMIA ROMANA.

NOTIȚĂ ISTORICĂ

DESPRE

ORAȘULŬ BOTOȘANI

DE

ALEXANDRU PAPADOPOL-CALIMACHŬ,
Membru alŭ Academieĭ Române.

EXTRASŬ DIN ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE, SERIA II, TOM IX, SECȚ. II
MEMORIĬ ȘI NOTIȚE.

BUCURESCI
TIPOGRAFIA ACADEMIEI ROMÂNE
1887.

Prețulŭ 70 banĭ.

ACADEMIA ROMANA.

NOTIȚĂ ISTORICĂ

DESPRE

ORAȘULŬ BOTOȘANI

DE

ALEXANDRU PAPADOPOL-CALIMACHŬ,
Membru alŭ Academieĭ Române.

EXTRASŬ DIN ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE, SERIA II, TOM IX, SECȚ. II
MEMORIĬ ȘI NOTIȚE.

BUCURESCI
TIPOGRAFIA ACADEMIEI ROMÂNE
1887.

NOTIȚĂ ISTORICA

DESPRE

ORAȘULŬ BOTOȘANĬ

DE

ALEXANDRU PAPADOPOL-CALIMACHŬ
Membru alŭ Academieĭ Române.

Ședința din 17 Martie 1887.

Botoșaniĭ (1) este și a fostŭ din vechime unulŭ din orașele de frunte ale Moldoveĭ, pentru posițiunea sa și comerciulŭ sĕŭ. După Iașĭ, Botoșaniĭ venea *alŭ doilea orașŭ mare alŭ Moldoveĭ*, și după Galațĭ *alŭ doilea orașŭ comercialŭ*. Geografulŭ Malte-Brun, care scriea pe la 1810, ḑice : «*Botochani, ville très-commerçante*» (2). Cesar Bolliac scriea la 1856, că Botoșaniĭ sunt «une ville très importante, et par sa population, qui est de 20,000 habitans, et par son commerce avec la Bucovine et la Gallicie» (3). Inginerulŭ-geografŭ francesŭ Beauplan, căpitanŭ artileriеĭ polone sub Regiĭ Sigismund III și Ladislav IV, în charta Ucraineĭ, publicată de elŭ la începutulŭ secoluluĭ XVII *(Carte de l'Ucraïne)*, însémnă Botoșaniĭ ca orașŭ mare alŭ Moldoveĭ. Istoriculŭ Dionisie Fotino, la 1800, ḑice : «Botoșaniĭ este unŭ orașŭ care după însemnătatea sa este alŭ doilea după

(1) Actele și inscripțiile vechĭ scriŭ *Botăşĭanĭ*, Ботъшиани (Archiva istor. a Românieĭ tom. I, part. II, pag. 21). Unŭ actŭ de vînḑare scrisŭ slavonesce, de la vătavulŭ, șoltuzulŭ și pârgariĭ târguluĭ Siretŭ din 24 Septembre 1610, scrie *Botâșan*, Ботжшан (Archiva istor. tom. III, pag. 20). In acte vechĭ se găsesce și forma *Botoșenĭ*, Ботошени. (Ureche, *Letop. mold.*)
(2) Géographie Universelle, tom. IV, pag. 361, edit. Paris 1853.
(3) César Bolliac, Topographie de la Roumanie, pag. 35. Paris, 1856.

Iașĭ, și alŭ doilea orașŭ comercialŭ după Galațĭ» (1). Așa scriea și geografulŭ Daniilŭ Filipidi la 1790 (2). Doctorulŭ Constantinŭ Vârnav scriea la 1836 : «*Botochan* in districtu ejusdem nominis *oppidum, post Iassum amplissimum*», — și că Botoșaniĭ «*magnum exercent quaestum* (3). Geografulŭ Ioanŭ Christof Wagner, scriindŭ la 1683, ḑice că *Botoșaniĭ* este o localitate renumită în Moldova : «*Botuszani ist auch ein vornehmer Ort in der Moldau*» (4). Astăḑĭ populația Botoșanilorŭ se urcă la peste 40,000 de locuitorĭ. Posițiunea sa, activitatea sa comercială și agricolă, îĭ daŭ înfățișarea uneĭ localitățĭ cu mare viitorŭ.

In vechime Botoșaniĭ se ḑicea *Târgu Botăș*, cum dovedesce vechea sa pecete municipală ce ni s'a păstratŭ pe o carte a târgovețilorŭ de Botoșanĭ, din 5 Augustŭ 1670, despre judecata vornicilorŭ de Botoșanĭ Gheorghiță logofătulŭ și Dumitrașco visterniculŭ, precurmătóre prigoniriĭ dintre Apostolŭ Traistă și Căldărușe, pentru unŭ locŭ de casă ce a fostŭ a luĭ Traistă în mijloculŭ târguluĭ, — carte care se păstréză în originalŭ în Archiva statuluĭ din Bucurescĭ. Pe acea carte pecetea târguluĭ Botoșanĭ are marcă unŭ păunŭ cu códa întinsă, și împrejurŭ, după o cruce, inscripția cu litere slavonescĭ așa : †:ПЄЧѢТ ТРЪГꙊ БОТЪШ. adecă : *pecetea trăgu[luĭ] Botăș[anĭ]* (5).

Iată acéstă pecete :

(1) Φωτεινός, Ιστορία τῆς Δακίας, tom. III, pag. 576—580. Viena 1819.

(2) Γεωγραφικὸν τῆς Ῥουμουνίας, pag. 156. Lips. Sacson. 1816.

(3) C. a Vernav, Rudimentum physiographiae Moldaviae, pag. 10, Budae 1836.

(4) Delineatio provinciarum Pannoniae ex Imperii Turcici in Oriente, pag. 38 edit. Augspurch 1684.

(5) Acestŭ actŭ alŭ Botoșanilorŭ s'a publicatŭ în *Archiva istorică*, tom. I, part. II, pag. 21, Bucurescĭ 1865. Pecetea o reproducŭ eŭ astăḑĭ prin fotografie.

Marca județuluĭ Botoșaniĭ este o *cósă*, închipuindŭ bogăția fânețelorŭ acestuĭ județŭ; iar marca orașuluĭ Botoșaniĭ este, cum amŭ ḑisŭ maĭ susŭ, unŭ *păunŭ cu códa întinsă*.

Nu scimŭ care este epoca fondațiuniĭ orașuluĭ Botoșaniĭ; însă după letopisețele nóstre și după acte vechĭ, începuturile sale sunt fórte depărtate, de celŭ puținŭ cincĭ secolĭ. Cronicarulŭ Grigorie Ureche, referindu-se la *letopisețulŭ celŭ vechiŭ moldovenescŭ*, care cuprindea viața și faptele Domnilorŭ Moldoveĭ de la Dragoș-Vodă până la Petru Schiopulŭ (1), ḑice: «scrie letopisețulŭ nostru, că *în aniĭ 6947 Noemvrie 28*, intrat-a în țéră óstea tătărască, de a prădatŭ și a arsŭ *până la Botoșenĭ, și a arsŭ și târgulŭ Botoșeniĭ*» (2). Aniĭ 6947 sunt *1439*.

Alexandru celŭ bunŭ Domnulŭ Moldoveĭ, la începutulŭ domnieĭ sale (1401), a organisatŭ ierarchia bisericéscă și politicéscă a țăriĭ, cum ne încredințéză cronicarulŭ Grigorie Ureche (3). Cronicarulŭ Stefanŭ Logofătulŭ, reproducêndŭ cuvintele luĭ Ureche despre organisarea ierarchieĭ bisericescĭ moldovenescĭ sub Alexandru celŭ bunŭ, adaogă: «Dat-aŭ eparchieĭ sânteĭ Mitropoliĭ aceste ținuturĭ: Sucéva, Némțulŭ, târgulŭ Iașiĭ cu ținutulŭ și Orheiulŭ, Hârlăulŭ cu *Botoșaniĭ* și Cârligatura». . . . . (4). Iată ființa târguluĭ *Botoșaniĭ* dovedită pe la *1401*.

S'a ḑisŭ de uniĭ că Botoșaniĭ șĭ-arŭ trage numele de la Chanulŭ Tătarilorŭ *Batus-chan*, care a năvălitŭ și a prădatŭ, la 1240, Polonia, Moldova, Valachia, Transilvania, Silezia, Croația, Serbia și Bulgaria dunărénă, și care șĭ-arŭ fi stabilitŭ reședința sa aicea la Botoșanĭ (5). Dar nu se póte admite acésta. Ceea ce este positivŭ, și ceea ce se întăresce, după vechia sa pecete municipală, este că Botoșaniĭ șĭ-aŭ luatŭ numele de la unŭ *Botăș*, *Botoș* saŭ *Botășan*, care a fostŭ, de bunŭ sémă, celŭ întâiŭ proprietarŭ alŭ acesteĭ lo-

(1) D. Cantemir, Chronicon Romàno-Moldo-Vlahilor, tom. II. pag. 376 Iașĭ 1836.
(2) Letopis. Moldov. Tom. I. pag. 110, ed. Iașĭ 1852.
(3) Letop. Moldov. tom. I, pag. 103.
(4) Cronica luĭ Stefanŭ Logofătulŭ este publicată în *Trompeta Carpaților̆* din Martie 1871, No. 899—904.
(5) Frunḑescu, Dicționarŭ topograficŭ, pag. 59, Bucurescĭ 1872.—A. Gorjan, Elemente de Geografie. pag. 34, Bucurescĭ 1880.

calitățĭ și întemeetorulŭ acestuĭ târgŭ : *trăgu Botăș*. Istoriculŭ și Domnulŭ Moldoveĭ Dimitrie Cantemir ḑice, vorbindŭ despre începuturile Moldoveĭ, că «nu este nicĭ unŭ nume boerescŭ în Moldova care să nu-șĭ aĭbă numele sĕŭ împrumutatŭ satuluĭ pe care l'a făcutŭ elŭ întâĭ, fiindu-ĭ dăruitŭ de Domniĭ vechĭ aĭ țĕriĭ pentru vitejia saŭ slujbele sale» (1). În Moldova a esistatŭ vechia familie *Botăș*, Ботѫш saŭ *Botășan*, Ботѫшан, de pe la Iuga Voevodŭ, și de maĭ înainte. *Botoșanĭĭ* îșĭ are numele și începutulŭ de la acéstă familie : *târgu luĭ Botăș*. Unŭ uricŭ de la Stefanŭ celŭ mare, din 6996 (1487) Octombrie 16, care se păstréză în originalŭ în actele episcopieĭ de Roman, și prin care Stefanŭ celŭ mare cumpĕră maĭ multe moșiĭ de la osebite persóne și le dăruesce Mitropolieĭ de Romanŭ, ḑice : «și așijderea venì înaintea nóstră și înaintea a nostri moldovenescĭ boerĭ, Niagșa fica luĭ Băila de la Racova, *nepóta luĭ Botăș* (Ботѫш), de a sa bună-voie, de nime nevoită, și nicĭ silită, și vîndŭ a sa dréptă otcină de la alŭ sĕŭ dreptŭ uricŭ, unŭ satŭ pe Moldava, la Câmpulŭ pĕruluĭ, anume partea luĭ *Botăș*, unde fu moșulŭ eĭ *Botăș*, însușĭ Domnieĭ mele, pentru 60 zlotĭ tătărescĭ, și aŭ plătitŭ Domnia mea toțĭ ceĭ maĭ susŭ scrișĭ banĭ, 60 zlotĭ la mâna Neagșeĭ ficeĭ luĭ Băila de la Racova, înaintea nóstră, și naintea a nostri boiarĭ» (2). Acestŭ uricŭ alŭ luĭ Stefanŭ celŭ mare ḑice : «Neagșa fica luĭ Băila de la Racova, *nepóta luĭ Botăș*» : Ниагша дочка Бѫила ѿт Ракова, непоата Ботѫша. Aice cuvîntulŭ *nepoata* însemnéză fica fiuluĭ saŭ fica ficeĭ, cum se dovedesce maĭ josŭ când uriculŭ ḑice : «*unde fu moșulŭ eĭ Botăș*», slavonesce : гдѣ бил дед еи Ботѫш ; cuvîntulŭ дед vrea să ḑică *bunicŭ*, moș, adecă tatălŭ tatăluĭ saŭ alŭ mameĭ. Aceste lămurirĭ din uriculŭ de la 1487, dovedescŭ vechimea familieĭ *Botăș* în Moldova.

Acéstă familie *Botăș*, *Botășan*, care a lăsatŭ numele sĕŭ târguluĭ *Botoșanĭ*, a fostŭ o familie de frunte în Moldova. Dómna luĭ Ieremia Movilă Voevodŭ (1595) era născută *Botășan* și avea unŭ frate

(1) Descriptio Moldaviae, cap. XIII, pag. 107.

(2) Acestŭ importantŭ documentŭ s'a publicatŭ, în textŭ slavonescŭ și cu traducere românéscă de Ep. Melchisedec, în *Chronica Romanuluĭ*, tom. I, pag. 133—145, Bucurescĭ 1874.

pe boerulŭ *Botășan*, care la 1610 a fostŭ pusŭ în țépă de Stefanŭ Vodă Tomșa, adusŭ la domnie de Turcĭ și de Tătarĭ, în loculŭ Domnuluĭ legitimŭ alŭ țĕriĭ Constantinŭ Movilă Voevodŭ, fiulŭ luĭ Ieremia Movilă Voevodŭ (1).

La cóstele târguluĭ Botoșaniĭ este satulŭ *Botoșanca*, cătuna comuneĭ Stănceștĭ, care se ḑicea și *Manoleștĭ* (2). Acestŭ nume *Botoșanca* îșĭ are de sigurŭ obârșia în *Botoșanĭ* și în familia *Botăș* saŭ *Botoșan*.

Etimologicesce numele de *Botăș* este vechiŭ moldovenescŭ ; *Botăș*, **Ботѫш**, vrea să ḑică, în Moldova, *viță de vie sădită de unŭ anŭ*.

Familia *Botăș* era, cum se vede, din Maramurășŭ. Istoriculŭ Samoilŭ Budina Labacens, în istoria cuceririĭ cetățiĭ Sziget, capitala Maramurășuluĭ, (3) la marginile Moldoveĭ, de către Sultanulŭ Suleiman, la 29 Augustŭ 1566, ne spune că între vitejiĭ carĭ aŭ căḑutŭ luptându-se contra păgânilorŭ era și *Petru Botos* Voevodulŭ pedestrimeĭ maramorășene : «Decima nona Augusti, die lunae, qui D. Bartholomaeum praecedit, Turcae magnam civitatem Szighet ceperunt suamque in potestatem redegerunt. Ibi multi ex nostris, fortes viri, qui intra in arcem aufugere, eque hostium manibus evadere nequiverunt, desiderabantur. Turcae enim ipsos velocitate antevertebant. Quapropter, qui mature se in arcem recipere non potuerunt, foris omnes trucidati sunt. Inter quos erat Martinus Bosniack, *Petrus Botos*, peditum ductor seu Vayvoda, aliique complures strenui»(4).

Târgulŭ Botoșaniĭ a fostŭ prădatŭ și arsŭ de multe orĭ, cum la

(1) Charles de Joppecourt, Histoire sommaire de choses plus mémorables advenues aux derniers troubles de Moldavie, Paris 1620, în Papiŭ, Tesaurŭ de monumente istorice, tom. II, pag. 24. Bucurescĭ 1863.

(2) Frunḑescu, *Dicționarŭ*, pag. 59.

(3) *Szigeth* ou *Sigeth*, ville de Hongrie, chef-lieu du Comitat de Marmaros (Dezobry et Bachelet, Dict. général de biographie, d'histoire, de mythologie et géographie, tom. II, pag. 2572, Paris 1866.

(4) Historia Szighethi totius Sclavoniae fortissimi propugnaculi a Solymanno Turcarum Imperatore anno MDLXVI capti christianisque erepti, per M. Samuelem Budinam Labocensem iam olim in Latinum conversa nunc vero ad novam editionem schardianam denuo recognita et emendata. Publicată *în* Ioannis Georgii Schwandtneri, Scriptores rerum Hungaricarum, pag. 730. Vondibona 1746.

1439 de Tătarĭ, la 1505 de Polonĭ (1), la 1509 de Polonĭ (2); la 1529 de Polonĭ (3); la 1650 de Tătarĭ și de Cazacĭ (4). La 1500 elŭ suferì multŭ, din causa bătăliei ce făcù aicea Stefanŭ celŭ mare în contra luĭ Albreht Regele Poloniei.

Târgulŭ Botoșanii făcea parte în vechime *din ținutulŭ Hârlăuluĭ*. De aceea cronica cea veche a Moldoveĭ, scrisă de călugăriĭ de la mănăstirea Putna între aniĭ 1466—1552, și tradusă în limba polonă la 1556 în Iași, nu numesce între cele 24 de ținuturĭ din carĭ se alcătuea atuncĭ Moldova, ținutulŭ Botoșaniĭ, ci *ținutulŭ Hârlăŭ* (5). In ḑilele Domnuluĭ Moldoveĭ Petru Schiopulŭ (1570—1581 și 1584—1591) Botoșaniĭ făcea parte totŭ din ținutulŭ *Hârlăuluĭ*, cum dovedesce preciosulŭ *Catastih de cisle de țiranĭ de la toate ținuturĭ, și Curtenĭ și vătajĭ și neamișĭ și popĭ*, scrisŭ întregŭ cu mâna acestuĭ Domnŭ, și care se păstréză în originalŭ în archiva Academieĭ Române. Catastihulŭ ḑice: *ținutulŭ Hârlăŭ cu ocolulŭ Botâșanĭ* (окол Ботжшан). Descrierea Moldoveĭ de Mironŭ Costinŭ, în versurĭ polone, scrisă la 1684, nu pune între cele 19 ținuturĭ din carĭ se alcătuea acum Moldova ținutulŭ Botoșaniĭ, ci ḑice: «*ținutulŭ Hârlăŭ cu târgurile Cotnar și Botoșanĭ* (6). Vodă Dimitrie Cantemir, în Descrierea Moldoveĭ, pe care a scris'o la 1710, nu așéză între cele 23 de ținuturĭ ale Moldoveĭ din ḑilele sale, ținutulŭ Botoșaniĭ, ci ḑice și elŭ: «*târgulŭ Hârlăŭ, târgulŭ Cotnarŭ și târgulŭ Botoșeniĭ, în ținutulŭ Hârlăuluĭ* (7). Chrisovulŭ luĭ Grigorie Ghica Voevodŭ, din 28 Septembre 7238 (adecă 1730) datŭ luĭ Toaderŭ Calmășulŭ Vornicулŭ de Câmpulungŭ, pentru satulŭ Stănceștiĭ, ḑice: *satulŭ Stănceștiĭ de la ocolulŭ Botoșenilorŭ*; dar chrisovulŭ luĭ Constantinŭ Mihaiŭ Racoviță Voevodŭ din 28 Iulie 7259 (adecă 1751), datŭ luĭ Iana-

(1) Letop. Moldov. tom. I, pag. 47.
(2) Ibid., I, pag. 150.
(3) Ibid., I, pag. 160.
(4) Ibid., I, pag. 293 - 294.
(5) Archiva Istorică a Românieĭ, tom. III, pag. 14.
(6) Ibid., tom. I, part. I, pag. 172.
(7) Descrierea Moldoveĭ, cap. IV, pag. 34, edit. Iașĭ 1851 și Chronic. Româno-Moldo-Vlah. tom. I, pag. 225. Iașĭ 1835.

chie Calimah, fiulŭ celuĭ de maĭ sus care fusese terzeman mare la Constantinopole, totŭ pentru acestŭ satŭ Stăncescii, ḑice : *satulŭ Stăncescĭ de la ţinutulŭ Botoşenilorŭ* (1), şi Divanulŭ Veliţilorŭ boerĭ aĭ Moldoveĭ, în rĕspunsurile date Generaluluĭ rusŭ Baron Elmpt, la 1769 despre starea Moldoveĭ şi despre cele 22 de ţinuturĭ ale eĭ, ḑice : *ţinutulŭ Botoşeniĭ din ţinutulŭ Hârlăuluĭ, are unŭ târgŭ Botoşeniĭ*(2). Ţinutulŭ Botoşaniĭ s'a înfiinţatŭ deci între aniĭ 1730 şi 1751. *Ţinutulŭ Hârlăŭ* totŭ rămăsese şi după acésta, de şi micşoratŭ. O carte domnéscă de la Grigorie Calimah Voevod, din 17 Iunie 7270, adecă 1762, pentru moşia Hilişeulŭ de susŭ, este adresată ast-felŭ : «Credinciosŭ boerulŭ Domnieĭ mele D-ta Iordachi Canano biv ve! medelnicer, *Ispravnicŭ de ţinutulŭ Hârlăŭ*»(3). Filipidi, la 1790, şi Fotino, la 1800, descriindŭ Moldova şi ţinuturile eĭ, numescŭ şi *ţinutulŭ Botoşanĭ* şi *ţinutulŭ Hârlăŭ*. Fotino ḑice : «*ţinutulŭ Botoşeniĭ* este micŭ, şi venitulŭ sĕŭ este alŭ Dómneĭ; elŭ are unŭ oraşŭ cu acelaşĭ nume (Botoşaniĭ) *care vine alŭ doilea în rangŭ după Iaşĭ* şi este reşedinţa ispravnicilorŭ, şi *este oraşŭ de comerciŭ alŭ doilea după Galaţĭ*» (4). La 1811 găsimŭ trecute *ţinuturile Hârlăŭ* şi *Botoşanĭ* în *rânduiala* Obşteşteĭ Adunărĭ a Moldoveĭ *pentru preoţiĭ de pe la sate în ce chipŭ să urmeze*, din 24 Iunie 1811 (5). Sub portretulŭ luĭ Scarlatŭ Calimahŭ Voevodŭ, din fruntea Condiceĭ sale civile (ediţiunea grecéscă tipărită la 1816 în Iaşĭ, în tipografia din mănăstirea Treĭ-sfetitele) se vede pecetea ceá mare a domnieĭ Moldoveĭ în

(1) Veḑĭ aceste chrisóve în *Columna luĭ Traian* No. 10—12. Octobre Decembre 1882, pag. 630—632.

(2) Archiva Românéscă, tom. I, pag. 143 edit. II. Iaşĭ 1860.

(3) Uricarulŭ, tom. VIII, pag. 8—9. — *Canano* (Канано) familie vechie de boerĭ marĭ în Moldova, de origine italiană venită prin Ţarigradŭ. La 1762 maĭ găsimŭ şi pe *Constantinŭ Canano* mare paharnicŭ, sub Grigorie Calimah Voevodŭ (Letop. Mold. III, 327), iar maĭ înainte Mare Stolnicŭ la 1757 în Divanulŭ luĭ Constantinŭ Mihaiŭ Cehan Racoviţă Voevodŭ (Uricar. IV, 11). Acestŭ *Constantinŭ Canano* a fostŭ şi Ispravnicŭ de Sucéva, cum dovedesce cartea luĭ Grigorie Calimah Voevod din 22 Noembrie 1763 prin care-ĭ poruncesce să judece o pricină dintre Episcopia de Romanŭ, Toaderŭ Buhuş şi alţiĭ. (Indice de documentele aflate în Archiva Statuluĭ, part. II, No. 1815 pag. 52. Bucurescĭ 1876). Se scrie *Canano* şi *Canandŭ* Канано, Кананꙋ (Letop. Mold. III, 327); dar forma *Canandŭ* este modernă ; corectŭ este *Canano*, cum se vede în tóte actele vechĭ (Uricar. I, 128. VIII. 8—9).

(4) Φωτεινὸς Ἱστορ. τῆς Δακίας, tom. III, pag. 576—580.—Φιλιππίδης, Γεωγρ. Ῥουμουνίας, pag. 156.

(5) Uricar. tom. IV, pag. 112.

jurulŭ căreia staŭ mărcile celorŭ 16 ținuturĭ Moldovenescĭ de atuncĭ, și între aceste ținuturĭ întîmpinămŭ *ținutulŭ Botoșaniĭ* și *ținutulŭ Hârlăŭ*. Ținutulŭ Hârlăŭ a avutŭ ființă până la *12 Februarie 1834*, ḑi în care vestitulŭ Hârlăŭ, odinióră reședință domnéscă, *Sedes Principum*, cum se esprimă Mironŭ Costinŭ, și unde sta Curțile domnescĭ zidite de Stefanŭ celŭ mare la 1487, și restaurate la 1624 de Radu Vodă, și odinióră *cetate* (1), căḑù de totŭ din însemnătatea sa, și Botoșaniĭ aŭ luatŭ tótă iurisdicțiunea și totŭ ținutulŭ Hârlăuluĭ (2). Insemnătatea posițiuniĭ târguluĭ Botoșaniĭ și însemnătatea negoțuluĭ sĕŭ aŭ determinatŭ acéstă reformă administrativă, și aŭ venitŭ în partea Botoșanilorŭ. Acéstă importanță a Botoșanilorŭ o găsimŭ din ḑilele străvechĭ ale istorieĭ nóstre: Unŭ uricŭ alŭ Domnuluĭ Moldoveĭ Petru Schiopulŭ, datŭ din Iașĭ, la 8 Ianuarie 1579, scrisŭ leșesce și adresatŭ *Neguțătorilorŭ marĭ și micĭ de la Liow și din cele-lalte părțĭ ale Crăieĭ Leșescĭ*, în privința iarmarócelorŭ și a vămiĭ așeḑate în Moldova, ḑice: «Domnia mea amŭ convocatŭ pe toțĭ neguțătoriĭ noștri Moldovenescĭ și pe boieriĭ de țéră, întrebându-ĭ despre starea cea dintru începutŭ a comerciuluĭ nostru internaționalŭ, și ni-aŭ rĕspunsŭ, cum că *celŭ maĭ vechiŭ iarmarocŭ în Moldova a fostŭ acelŭ care se ține în Botoșanĭ*». Acestŭ uricŭ se păstréză în originalŭ în archiva orășenéscă de la Lemberg. Polonulŭ Zubrzyski îlŭ menționéză, sub anulŭ 1579, în a sa Chronica a Leopoleĭ (3), și d-lŭ Hasdeŭ l'a publicatŭ la Iașĭ, la 1862, cu traducere românéscă și cu note, în fóia sa periodică

(1) *Curțile domnescĭ din cetatea Hârlăuluĭ* (Ion Neculce, Letop. Moldov. tom. II, pag. 202).

(2) Veḑĭ încheierea obșteseĭ adunărĭ a Moldoveĭ din 12 Februarie 1834, în Manualulŭ Administrativŭ a Principatuluĭ Moldoveĭ, tom. I, pag. 70—79. Iașĭ 1855.

Aceĭ ce dorescŭ să vaḑă cu dea-măruntulŭ împărțirea făcută ținuturilorŭ Moldoveĭ la 1833—1834, să consulte următórele două chărțĭ făcute atuncĭ de Guvernulŭ Moldoveĭ:

a) Charta Moldoveĭ după împărțirea făcută la 1833. Originalulŭ.

b) Tabloŭ paralelŭ pentru a sluji de alăturare la dislocarea ținuturilorŭ și a ocólelorŭ Principatuluĭ Moldoveĭ. 1833. Originalulŭ.

Ambele aceste chărțĭ se păstréză în archivele Academieĭ Române, dăruite de d-lŭ Dimitri A. Sturdza de la Scheia (*Analele Academieĭ Române*, Seria II, tom. I, sesiunea anuluĭ 1879, pag. 96—97. Bucurescĭ 1880).

(3) Kronika Miasta Lwowa, pag. 204. Lwow 1844.

de atuncĭ *Din Moldova*. Domnia-sa l'a maĭ publicatŭ și în Archiva istorică a Românieĭ (1).

Aceste tóte : Chronica Logofĕtuluĭ Stefanŭ, sub anulŭ 1401, letopisețulŭ vechiŭ Moldovenescŭ sub anulŭ 1439 și uriculŭ luĭ Petru Șchiopulŭ Voevodŭ din 1579, — dovedescŭ, fără îndoială, că târgulŭ Botoșaniĭ și însemnătatea comerciuluĭ sĕŭ deréză din vremile cele de demultŭ ale Moldoveĭ.

Pentru importanța sa, administrațiunea Botoșanilorŭ era încredințată unuĭ *Vornicŭ (Vorniculŭ de Botoșanĭ)*, iar administrațiunea municipală și mutările de proprietățĭ eraŭ încredințate *Șoltuzuluĭ de Botoșenĭ și cu 12 pârgarĭ*, cum dovedescŭ acte vechĭ.

In rĕspunsurile date de boeriĭ Moldoveĭ la 1769 generaluluĭ rusŭ baronŭ Elmpt, despre starea Moldoveĭ, se ḑice : «La târgurile Cernăuțiĭ, *Botoșeniĭ*, Romanŭ, Focșanĭ, Galațĭ, Chișinăulŭ, la aceste sunt *neguțătorĭ așeḑațĭ*, uniĭ cu mărfĭ, alțiĭ facŭ neguțătorie cu miere, boĭ de zalhana, boĭ de negoțŭ, zalhenale, untŭ, seŭ, céră și celelalte, și plătescŭ fiesce-carele rânduitele dărĭ pe aceste, după hotărîrea din Condica Visterieĭ» (2). După vechile chrisóve, Botoșaniĭ aŭ ḑi de târgŭ Miercurea, și *optŭ iarmaróce pe anŭ* : la 1 Ianuarie, la 2 Februarie, la 18 Maiŭ, la 15 Iulie, la 6 Augustŭ, la 18 Septembre, la 14 Octobre și la 6 Decembre (3). Dezobry și Bachelet scriŭ : «*Botoczany. Commerce de vins avec l'Allemagne. Foires très-importantes* (4).

Pe la 1418, în ḑilele luĭ Alexandru celŭ bunŭ, aŭ pribegitŭ în Moldova maĭ multe miĭ de familiĭ Armenescĭ, némŭ îndeletnicŭ și comerciantŭ, fugîndŭ din patria lorŭ Armenia de rĕulŭ Perșilorŭ, carĭ o călcase și o pustiise. O carte domnéscă, scrisă românesce la 20 Septembre 7034, adecă 1526, de la Stefanŭ Voevodŭ celŭ tînĕrŭ, Domnulŭ Moldoveĭ, ḑice : «Армении пріміці де стрълмошꙋл Домніеі меле бътрънꙋл Александрꙋ Водъ чел бꙋн тънд кꙋрсъ ꙟтъі ꙟ

(1) *Din Moldova*, pag. 17—26, Iașĭ 1862.— *Archiva istorică*, tom. I, part. I, pag. 172—174.
(2) Archiva Românéscă, tom. I, pag. 144.
(3) *Iarmarócele și târgurile din Moldova*, în Calendarulŭ pentru Românĭ, pag. LVIII. Iașĭ 1853.
(4) Dictionnaire général de biographie et d'histoire, tom. I, pag 341. Paris 1866.

пъмѫнтѕл нострѕ Молдовинеск».... adecă : «Armenii primiți de strămoșulŭ Domnieĭ mele bătrânulŭ Alexandru Vodă celŭ bunŭ, *când cursă întâĭ în pămîntulŭ nostru Moldovenescŭ....»* (1). Fuga Armenilorŭ a provenitŭ și din causa turburărilorŭ lorŭ interne. Patriarchatulŭ Armenescŭ s'a desbinatŭ schimbându-se unele dogme, națiunea se resculă din causa desbinăriĭ făcute de călugărĭ și de preoțĭ, și împrăștiindu-se în maĭ multe părțĭ, aŭ venitŭ în mare numĕrŭ în Galiția cu Episcopulŭ lorŭ rĕmasŭ credinciosŭ dogmelorŭ vechĭ, și din acești pribegĭ vr'o treĭ miĭ de familiĭ aŭ trecutŭ și s'aŭ așeḍatŭ în Moldova cu negoțulŭ (2). Armenii aŭ fostŭ primițĭ, cu bine, așeḍându-se în orașele Sucéva, Hotinŭ, *Botoșanĭ*, Dorohoĭ, Vasluĭ, Galațĭ și Iașĭ; s'aŭ dedatŭ maĭ alesŭ comerciuluĭ, agricultureĭ și prăsileĭ de vite, și aŭ fostŭ folositorĭ patrieĭ lorŭ adoptive. Li se acordase chiar dreptulŭ, la începutŭ, de a avé administrațiunĭ municipale separate, adecă *Șoltuzĭ Armenescĭ*, după ideile pentru *slobozĭĭ* (colóniĭ) carĭ precumpănea atuncĭ în politica țeriĭ (3). Gheorghe Reichersdorff, ambasadorulŭ Impăratuluĭ Ferdinand la curtea Domnuluĭ Moldoveĭ Petru Rareș, ḍice cu uĭmire, în raportulŭ către Suveranulŭ seŭ despre Moldova, raportŭ care l'a și publicatŭ în Viena la 1541 sub formă de *Chorografia Moldoveĭ*, următórele : «In Moldova locuescŭ împreună, sub ascultarea Domnuluĭ Moldoveĭ, popóre de osebite naționalitățĭ și religiĭ, precum Rutenĭ, Polonĭ, Sêrbĭ, *Armenĭ*, Bulgarĭ și Tatarĭ, și în fine, mulțĭ Sașĭ din Transilvania, *fără ca în acéstă varietate de riturĭ și dogme să se certe între sine»* (4). Vodă Dimitrie Cantemirŭ ḍicea la

(1) Acéstă carte s'a publicatŭ întrégă de Ep. Melchisedek în a sa *Chronica Hușilorŭ* în Suplementŭ, pag. 20—28 Bucurescĭ, 1869.

(2) Φιλιππίδης Γεωγραφικὸν τῆς Ρουμουνίας, pag. 56—57. Lips. 1816.—I. T. Parisot, Arménie, in *Encyclopédie moderne*, tom. IV, pag. 313. Paris 1854.

(3) Pray, Dissertationes historico-criticae, pag. 170. Vindobon. 1775. - Wolf, Beschreibung der Moldau, tom. II, pag. 60. apud Hăjdeŭ, Istoria toleranțeĭ religióse în România, pag. 62. Bucurescĭ 1868.

(4) Moldaviae quae olim Daciae pars Chorographia Georgio a Reicherstorf Transylvano autore. Excusum Viennae Pannoniae per Ioannem Singrenium M.D.XLI. — S'aŭ reeditatŭ în întregŭ cu traducere românéscă de A. Papiŭ Ilarianŭ, în *Tesaurŭ de monumente istorice*, tom. III, pag. 121—143. Bucurescĭ 1864, cu charta Moldoveĭ făcută de Reicherstorf.

1708, despre stăruința Armenilorŭ în Moldova, că: «Armenii sunt supușĭ ca și ceĭ-lalțĭ neguțitorĭ și târgovețĭ, și sunt prin orașele Moldoveĭ, și plătescŭ asemenea birŭ la domnie, și bisericile lorŭ sunt ca și ale Papistașilorŭ, și nicĭ sunt maĭ micĭ nicĭ maĭ puținŭ împodobite decât ale pravoslavnicilorŭ, și sunt slobodĭ de a-șĭ păzì legea lorŭ» (1).

Armeniĭ așeḑațĭ în târgulŭ Botoșaniĭ se ḑicea *Breasla Armenilorŭ*, cum dovedesce *Condica liuḑilorŭ visterieĭ Moldoveĭ pe anulŭ 1803* (2).

S'a ḑisŭ că biserica armenéscă din Iașĭ arŭ fi zidită la 1395, iar *cea veche* (căcĭ sunt două aicea) *din Botoșanĭ la 1350*, adecă înainte de așa numită descălecare a luĭ Dragoșŭ, care a urmatŭ la 1360; și acéstă pretinsă vechime s'a ḑisŭ că se dovedesce după inscripțiile de pe acele biserici (3). Dar pretinsele aceste date de 1395 și 1350 din inscripțiile de pe bisericile armenescĭ din Iașĭ și din *Botoșanĭ*, aŭ mare nevoe de adeverire.

La 7 Iulie și la 25 Septembrie 1886 visitândŭ Botoșaniĭ, am observatŭ biserica armenéscă cea veche (căcĭ maĭ este una, zidită în ḑilele luĭ Mihailŭ Sturdza Voevodŭ), și observările mele m'aŭ convinsŭ, că vechimea eĭ este cu fórte multŭ încóce de pretinsulŭ anŭ de fondațiune *1350*; acéstă biserică trebue să fie celŭ multŭ din secolulŭ alŭ XVI, cum dovedesce chiar architectura eĭ. Datele sunt scrise și la Iașĭ și la Botoșanĭ prin literele alfabetuluĭ armenescŭ, trebue a se confirma valórea lorŭ și trebue doveditŭ dacă la reparațiile urmate n'aŭ fostŭ alterate. Apoĭ Armeniĭ n'aŭ calendarulŭ nostru actualŭ. Eĭ începŭ velétulŭ, computulŭ, saŭ calendarulŭ lorŭ, de la *552 după Christos*.

Este cunoscutŭ că la 569 Patriarchulŭ saŭ Catolicosulŭ Armenilorŭ Moisi Elivart (Moisi II) a adunatŭ unŭ sinodŭ în orașulŭ Tavin saŭ Tovin pentru regularea calendaruluĭ armenescŭ și stabilirea ḑilelorŭ de sărbătorĭ, și că acelŭ sinodŭ a statornicitŭ începutulŭ velétuluĭ armenescŭ, adecă a calendaruluĭ armenescŭ, de *la*

(1) Descrierea Moldoveĭ, cap. XVI, pag. 243.
(2) Publicată de T. Codrescu în *Uricarulŭ*, VII, 242—377 și VIII, 242—368.
(3) Prince Nicolas Soutzo, Notions statistiques sur la Moldavie, pag. 52-53, Iassy 1849; Hâjdeŭ, loc. cit., întemeindu-se pe Principele Suțu.

11 Iulie 552 (1). De atuncĭ Armeniĭ socotescŭ veleatulŭ lorŭ de la acea epocă, adecă de la 11 Iulie 552 ; anulŭ lorŭ *1* este alŭ nostru *552*, maĭ micŭ prin urmare decât alŭ nostru cu 551 de anĭ,— în cât, dacă pretinsele date de *1350* de pe biserica de la *Botoșanĭ*, și *1395* de pe biserica de la Iașĭ, arŭ fi adevĕrate, atuncĭ, după calendarulŭ armenescŭ, epoca zidiriĭ bisericeĭ ceĭ vechĭ armenescĭ din Botoșanĭ ar fi anulŭ *1901* și epoca zidireĭ bisericeĭ din Iașĭ ar fi anulŭ *1946*, — anĭ la carĭ nicĭ amŭ ajunsŭ încă!.... Pe lângă acésta nu se póte crede că pe o *biserica* armenéscă, zidită în vremĭ de paza legeĭ bĕtrâne, s'arŭ fi putută însemna altŭ velétŭ, decât acelŭ armenescŭ statornicitŭ de sinodulŭ de la Tovin, maĭ alesŭ că velétulŭ obicinuitŭ astădĭ nu era întrebuințatŭ pe atuncĭ nicĭ la noĭ, căcĭ aveamŭ velétulŭ celŭ vechiŭ bisericescŭ de la zidirea lumiĭ. Cum dar Armeniĭ arŭ fi întrebuințatŭ, în acele vremĭ, unŭ velétŭ care nu era nicĭ în usulŭ lorŭ, nicĭ într'alŭ țĕriĭ, pe atuncĭ?...

Erudítulŭ preotŭ armenescŭ Neruv Kușnerev, egumenulŭ mănăstireĭ armenescĭ din Teodosia (Cafa), membru societățiĭ istorice și archeologice din Odessa, în scrierea sa scrisă armenesce sub titlu: Antichitățile armenescĭ din peninsula Tavrideĭ, — descrie tóte bisericile și mănăstirile vechĭ armenescĭ din Tavrida și reproduce tóte inscripțiile de pe ele. Pretutindenea se vede numaĭ și numaĭ velétulŭ armenescŭ (pe care părintele Neruv îlŭ esplică în parantese după velétulŭ modernŭ), și nicĭ într'unŭ singurŭ locŭ nu se găsesce velétulŭ de astă-dĭ. Așa elŭ pune: 1184 (adecă 1735), 1275 (adecă 1826), 961 (adecă 1512), 1135 (adecă 1686), 1036 (adecă 1587), 1198 (adecă 1749), 796 (adecă 1347) etc. etc. (1).

Cuvintele din cartea luĭ Stefanŭ Voevodŭ celŭ tînĕrŭ, din 1526, cum că *Armeniĭ aŭ venitŭ în Moldova sub Alexandru Vodă celŭ bunŭ*, (1402—1433) sunt hotărîtóre. Biserica armenéscă în Botoșanĭ n'a putută fi zidită maĭ înainte de a venì și de-a esista Armenĭ în țéră. Cartea domnéscă de maĭ susŭ se păstréză în originalŭ în archiva

(1) Léon Vaïsse, Arménie, în *Encyclopédie moderne*, tom. IV, pag. 303, Paris 1854. —Ubicini, Lettres sur la Turquie, tom. II. pag. 270 în nota și pag. 273. Paris 1854.

(1) Записки Императорскаго Одесскаго Общества исторіи и древностей, tom. X, p. 441–451, Odessa 1877.

Statuluĭ, și Stefanŭ Voevodŭ cu sfatulŭ sĕŭ, la *1526*, cunoscea maĭ bine lucrurile petrecute în țéră cu *abea unŭ secolŭ și jumătate* înainte. Totuși acéstă biserică armenéscă din Botoșanĭ e veche: ea datéză positivŭ dinainte de 1669. In Biblioteca regală din Münich se păstréză unŭ manuscrisŭ intitulatŭ «*Breve relatione dello stato, principii e progressi della missione Apostolica agli Armeni di Polonia e Valachia sin' al 1-mo Aprile 1669, per il Padre D. Luigi Maria Pindon.*»

La pagina 7 se află o interesantă notiță *despre Armenĭĭ din Moldova*. Aicea se ḑice: «Orașele Moldoveĭ unde se află biserici armenescĭ sunt acestea: *Iașĭ*, reședința Domnuluĭ, are două biserici armene; *Galațĭĭ*, portŭ de mare, are o biserică armenéscă; *Siretulŭ* are o biserică arménă; *Sucéva* are două biserici armene și o mănăstire; *Hotinulŭ* are o biserică arménă; *Botoșanĭĭ are o biserică armenéscă*. Tóte aceste biserici armene din Moldova aŭ vr'o 20 de preoțĭ, sub Episcopulŭ Isaac, omŭ de vr'o 50 de anĭ, hirotonisitŭ de către patriarchulŭ actualŭ D. Iacob» (1). Episcopulŭ Melchisedec a pusŭ, cu multă dreptate, la îndoială arătările Principeluĭ N. Suțu din 1849 despre pretinsa dată de fundațiune a bisericeĭ armenescĭ din Botoșanĭ *1350*, dată despre care distinsulŭ omŭ de statŭ și eruditŭ statisticŭ alŭ Moldoveĭ a fostŭ informatŭ de persóne necompetente în materie (2).

Din vremĭ nepomenite *târgulŭ Botoșanĭĭ cu ocolulŭ seŭ*, adecă cu împrejurimile sale, făcea parte din *apanagiulŭ Dómneĭ Moldoveĭ*, apanagiŭ care se alcătuia 1. din veniturile Botoșanilorŭ, 2. din veniturile târguluĭ Chișinăŭ, 3. din venitulŭ dărilorŭ Țiganilorŭ domnescĭ și 4. din venitulŭ vămilorŭ. (3). Pentru acésta și pentru im-

(1) Hasdeŭ, în *Trajan* No 72, pag. 292, Bucurescĭ 1869.

(2) Melchisedec, Chronica Romanuluĭ, tom. I, pag. 31—36, Bucurescĭ 1875.— Idem, Inscripțiunile bisericelorŭ Armenescĭ din Moldova, în *Analele Academieĭ Române*, Seria II, tom. V, sect. II, pag 64, Bucurescĭ 1882.

(3) Cantemirŭ, Descrierea Moldoveĭ, Cap. IV. — Mironŭ Costinŭ în Descrierea Moldoveĭ și a Valachieĭ, Arhiv. Istor. a Rom. tom. I. part. I, pag. 159, 171. — De Bauer, Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie, tipărite pe lângă Carra, Histoire de la Moldavie et de la Valachie, pag. 299, 325 - 327 edit. Neuchatel 1781.- Cartea Dómneĭ Casandra Cantemirŭ Voevodŭ din 6 Ianuarie 1711 către Constantinŭ judele, reprodusă în Melchisedec, Cronica Hușilorŭ, part. I, pag. 80. Bucurescĭ 1869.

*

portanța loculuĭ, Ispravniculŭ târguluĭ Botoșanĭ avea titlu și rangŭ de *Vornicŭ*, cum dovedescŭ acte vechĭ și Cronicarulŭ Mironŭ Costinŭ, în descrierea Moldoveĭ și a Valachieĭ în versurĭ polone, scrisă de elŭ la 1684 la Daszow, și închinată Regeluĭ Polonieĭ Ioanŭ III (1). Dimitrie Cantemirŭ, scriindŭ la 1708, ḑice: «*Târgulŭ Botoșaniĭ, ale căruia venitŭrĭ, împreună cu ale părțilorŭ luĭ cele din împrejurŭ, le trage la sine Dómna*, pentru a cărora strîngere este orânduitŭ de către dînsa unŭ *Camarașŭ alŭ Dómneĭ*» (2). Dómna avea unŭ Vornicŭ în capitala Țeriĭ, care administra casa și apanagiulŭ eĭ; acestŭ Vornicŭ se numea *Vornicŭ despre Dómna* saŭ *Vorniculŭ Dómneĭ* (3); așa la 1700 găsimŭ pe *Vasilie Purice Vornicŭ despre Dómna* (4) și la 1711 pe *Ilie Abaza Vornicŭ despre Dómna* (5). Era și unŭ *Căpitanŭ despre Dómna*, carele avea *stégŭ de călărașĭ*, adecă unŭ corpŭ de călărașĭ *de purta trebile Dómneĭ* (6). Cartea Obșteșteĭ Adunărĭ a Moldoveĭ din 16 Noembrie 1802, No. 56, pentru așeḑarea biruluĭ țeriĭ, ḑice: «venitulŭ celŭ din vechĭ obicĭnuitŭ a Măriei Sale Dómneĭ *a Botoșanilorŭ* «și a țiganilorŭ Gospod.» (7). Din veniturile *Botoșanilorŭ* și ale Chișinăuluĭ, care eraŭ ale Dómneĭ, se dase la 1799, miluire unorŭ mănăstirĭ sărace cu chrisovŭ domnescŭ, *venitulŭ cantariuluĭ*, când s'aŭ datŭ acelorŭ mânăstirĭ și venitulŭ cantariuluĭ de la târgurile Galațiĭ și Focșaniĭ (8). Până la 1819 Botoșaniĭ era totŭ *apanagiŭ alŭ Dómneĭ* (9), și era și maĭ încóce până la 1830, cum vomŭ vedé maĭ josŭ. Pentru acésta Botoșaniĭ se ḑice în actele vechĭ *târgulŭ Dómneĭ* (10).

Afară de *Vorniculŭ de Botoșanĭ*, despre care am vorbitŭ maĭ susŭ, și de *Vel Căpitanulŭ de Botoșanĭ*, care comanda peste una mie de

(1) Arhiva istorică a Românieĭ, tom. I, part. I, pag. 171.
(2) Descrierea Moldoveĭ, Cap. IV, pag. 34.
(3) Letop. Moldov. tom. III, pag. 255, 293, 304, 313.
(4) Ibid., tom. II, pag. 289.
(5) Ibid., tom. II, pag. 366.
(6) Ibid., tom. III, pag. 293.
(7) Uricarŭ, tom. I, pag. 2.
(8) Ibid., tom. I, pag. 84.
(9) Φωτεινὸς, Ἱστορία τῆς Δακίας tom. III, pag. 577. — Φιλιππίδης, Γεωγραφικὸν τῆς Ρουμουνίας, pag. 156.
(10) Cantemirŭ, Descrierea Moldoveĭ, Cap. XII, pag. 214. Veḑĭ și *Buciumulŭ Românŭ*, an. II, Aprilie, pag. 82. Iașĭ 1876.

ómenĭ, avênd sub elŭ ḑece sutaşĭ (1), în Botoşanĭ eraŭ doĭ Parcalabĭ, *Parcalabĭ de Botoşanĭ*, judecătorĭ carĭ judecaŭ tóte pricinile, dar aduceaŭ la îndeplinire numaĭ pe cele micĭ, căcĭ pe cele marĭ le trimiteaŭ la cercetarea şi întărirea Vorniculuĭ celuĭ mare alŭ ţeriĭ de susŭ la Dorohoĭ, saŭ la Divanŭ la Iaşĭ. Vodă Cantemirŭ scriea la 1708: «In fie-care oraşŭ şi târgŭ sunt osebiţĭ judecătorĭ, ca se judece pe locuitorĭ; acestia în vre o câte-va locurĭ se chiamă *Parcalabĭ*, iar într'altele *Vornicĭ* şi *Cămaraşĭ; Parcalabĭ sunt câte doĭ*, la Hotinŭ, la Cernăuţĭ, la Sucéva, la Némţŭ şi la Soroca, şi maĭ sunt câte doĭ la Romanŭ, la *Botoşanĭ* (târgulŭ Dómneĭ), la Orheiŭ, la Chişinăŭ, la Lăpuşna, la Fălciĭ, la Galaţĭ, la Tecucĭ, la Tutova şi la Putna; iar la celelalte târgurĭ maĭ micĭ, precum este Bacăulŭ, Târgulŭ-Frumosŭ, Hârlăulŭ şi Covurluiulŭ, aŭ numaĭ câte unŭ parcalabŭ; la Bârladŭ sunt doĭ Vornicĭ judecătorĭ, în loculŭ Vorniculuĭ celuĭ mare de ţéra de josŭ, şi asemene sunt şi la Dorohoiŭ, în loculŭ Vorniculuĭ de ţéra de susŭ; doĭ la Câmpu-lungŭ, şi unu la Vasluiŭ; asupra Ocnelorŭ sunt osebitŭ doĭ Cămaraşĭ» (2).

Multe fapte istorice s'aŭ petrecutŭ în Botoşanĭ. Voiŭ cita unele din aceste.

Prin Botoşanĭ aŭ resunatŭ o dinióră buciumele biruitóre ale luĭ Stefanŭ cel Mare. Istoriciĭ Spondan, Mihovie şi Cromer scriŭ că la 1498, Turciĭ ca la 70000 aŭ trecutŭ prin Valachia contra Rusieĭ, pe la sfârşitulŭ luĭ Noembrie, şi aŭ prădatŭ Podolia, Galiţia şi alte părţĭ; dar pedépsa luĭ Dumneḑeŭ i-a ajunsŭ: cuprinşĭ de frigŭ, ingheţŭ şi omătŭ fără veste, maĭ bine de 40000 aŭ ingheţatŭ şi peritŭ, ceĭ-lalţĭ, scăpândŭ cu anevoe în Moldova, aŭ fost loviţĭ şi risipiţĭ aşa de cumplitŭ de Stefanŭ celŭ Mare *la Botoşanĭ*, în cât abea aŭ remasŭ din tótă armata turcéscă 10,000 ca să se întórcă acasă (3).

La 7006, adecă la 1498, Stefanŭ celŭ Mare, vrêndŭ să pedepséscă pe Polonĭ, pentru călcările lorŭ, intră în ţéra Leşéscă, arde şi prădă totŭ până la Liov şi până la Lanţut, şi întorcêndu-se

(1) Cantemirŭ, Descrierea Moldoveĭ, cap. VII, pag. 178.
(2) Ibid., cap. XII, pag. 214 - 215.
(3) Apud Şincai, *Cronica*, tom. II, pag. 96. Iaşĭ 1853.

rădică în robie mai bine de una sută mii de Rusneaci, şi-i aşeză locuitori în Moldova. Dar la 7008, adecă la 1500, în luna lui Martie, Regele Poloniei Albreht, spre a-şi resbuna la rândulŭ seŭ, strînge o armată puternică, calcă Moldova, şi pradă şi strică totŭ până în Botoşani. Stefanŭ celŭ Mare alérgă cu óstea sa, iésă înaintea óstei leşesci şi-o bate cumplitŭ *la târgŭ la Botoşanĭ*, în ḑiua de 11 Martie 1500. Armata polonă a fostŭ aprópe desfiinţată în acéstă luptă crâncenă de la *Botoşanĭ*, mare parte a peritŭ, mare parte aŭ luat'o Moldovenii în robie (1). După ce Stefanŭ celŭ Mare a învinsŭ pe Leşi la *bătălia de la Botoşanĭ*, a pusŭ după obiceiulŭ seŭ pe prisonieri la plugŭ, de aŭ făcutŭ aice *Dumbrava roşie la Botoşanĭ*, spre pomenire, ca să nu se mai acolisésca Leşii de Moldova, cum scrie cronicarulŭ Moldovei Ioanŭ Neculcea. Astŭ-felŭ de *dumbrăvĭ roşiĭ* sădite cu prisonierii polonĭ, înjugaţi la plugŭ, de Stefanŭ celŭ Mare, sunt mai multe: *dumbrava roşie de la Botoşanĭ, dumbrava roşie la Cotnarŭ, dumbravă roşie mai josŭ de Romanŭ* (2). Ele se numescŭ *Dumbrăvĭ roşiĭ* pentru că s'aŭ udatŭ cu sîngele Leşilorŭ (3).

Intre Bogdanŭ Voevodŭ *celŭ orbŭ şi grozavŭ*, fiulŭ lui Stefanŭ celŭ Mare, şi Regii Poloniei Sigismund I şi Alexandru, se încuibase o duşmănie straşnică. La 1504 Bogdanŭ Voevodŭ trimise două solii, una după alta, la Regii Poloniei, cerândŭ de soţie pe sora lorŭ Elisaveta. Dar curtea Poloniei refuza acéstă căsătorie pentru că Bogdanŭ Vodă nu era de lege Catolică, şi pentru că Elisaveta nu vroea să'lŭ iea de bărbatŭ, din cause că era grozav la faţă şi orbŭ de unŭ ochiŭ. După acestŭ refuzŭ, Bogdan Vodă şi-a luatŭ dómnă Moldovéncă. şi spre a-şi rĕsbuna, calcă Polonia pe la Hotin, pradă şi arde totŭ şi bate pe Polonĭ cu tótă furia răsbunărei (4). Dar la 1509 Regele Poloniei Sigismund I trimete la rândulŭ sĕŭ asupra Moldovei pe vitézulŭ Nicolae Camensţki palatinulŭ Cracoviei cu 60,000 de călăreţi. Camensţki calcă Moldova prin Pocuţia, Colomea

(1) Letop. Moldov. tom I, pag. 141, 143 şi în Apendice V, pag. 23.
(2) Ibid., tom II, pag. 200; tom III, pag. 116.
(3) Demetrii Cantemyrii, Descriptio Moldaviae, c. p. VI.
(4) Letop. Moldov. tom. I, pag. 146—147.

și Sneatin, ajunge la Cernăuți, lasă aicea carăle și bagagele sale cu unŭ corpŭ de óste, și de aicea se repede cu cavaleria sa, arde, bate și risipesce târgurĭ, holde și orașe, pradă Hârlăulŭ, Cotnariĭ, Cernăuțulŭ, Sepeniculŭ, Dorohoiulŭ, *Botoșaniĭ*, Tirascăuțiĭ, Stefănesciĭ, Hotinulŭ și alte orașe și sate și curțĭ domnescĭ. Bogdanŭ aflândŭ, ese și se repede cu óstea sa din Sucéva, avêndŭ și unŭ corpŭ de Turcĭ și de Tătarĭ, și după maĭ multe lupte, Moldoveniĭ sunt bătuțĭ la 4 Octombrie. Vladislavŭ, Regele Ungarieĭ și alŭ Bohemieĭ, intervine ca împăciuitorŭ, trimete solĭ, se face încetare de arme și isbutesce să împace pe Bogdanŭ Vodă cu Regele Sigismund, ambasadoriĭ căroră subscriŭ, la 23 Ianuarie 1510, în Camenița tractatulŭ de pace (1).

La *Botoșanĭ* unŭ mare Hatmanŭ alŭ Polonieĭ, ascunsŭ într'o căpiță de fânŭ și prinsŭ, ajunse să fie pusŭ de viŭ în cârlige la Țarigrad. Acesta este Dimitrie Vișnoviețki, numitŭ de chronicariĭ noștriĭ *Dumitrașco Vișnovierchi*. La 1560 Dimitrie Vișnoviețki, sfătuitŭ de Albert Laski Voevodulŭ Siradieĭ, nemulțămitŭ acum de Despotŭ Vodă, socotise să se facă domnŭ Moldoveĭ, folosindu-se de scularea țēriĭ contra luĭ Despotŭ Vodă-ereticulŭ. Boeriĭ carĭ duceaŭ rescóla eraŭ maĭ alesŭ Bârnovŭ, Veverița, Moțocŭ, Stroicĭ și Spanciocŭ; eĭ aleseră capŭ dintre eĭ, și proclamase domnŭ Moldoveĭ pe Stefanŭ Tomșa care a fostŭ Hatmanŭ, — și Stefanŭ Tomșa *tăbărâse la Botoșanĭ*. Vișnoviețki se rădică cu óste căzăcéscă și polonă și tăbăresce la Nistru, așteptândŭ pe Laski în ajutorŭ; câțĭ-va boerĭ Moldovenĭ merseră la tabăra luĭ Vișnoviețki, propuindu-ĭ domnia Moldoveĭ, și ducêndu-ĭ cărțĭ de la o parte a țēriĭ spre încredințare. Vișnoviețki trimete, îngâmfatŭ, unŭ corpŭ din armata sa să bată pe Stefanŭ Tomșa la Botoșanĭ, și să-ĭ ducă capulŭ. Dar óstea luĭ Tomșa bate și risipesce pe Poloniĭ și pe Cazaciĭ luĭ Vișnoviețki. Ne sciindŭ despre acéstă învingere, Vișnoviețki vinea în urmă cu restulŭ ósteĭ sale, și fiindŭ bolnavŭ, mergea în caretă, iar comanda ósteĭ o încredințase cumnatuluĭ sēŭ Peasovski saŭ Pisacenski. Stefanŭ Vodă Tomșa sta în Botoșanĭ, unde îșĭ așezase cuartirulŭ.

(1) Șincai, Chronica, II, pag. 116—124.

Armata luĭ Tomșa bate armata luĭ Vișnovieţki la *Vercicanĭ* din ţinutulŭ Botoșaniĭ, prinde pe Peasovski, și Poloniĭ ieaŭ lumea în capŭ. Vișnovieţki, ne putêndŭ fugì departe, fiindŭ bolnavŭ, lasă careta și se ascunde într'o căpiţă de fânŭ, la marginea târguluĭ Botoșaniĭ. Găsitŭ aicea, Vișnovieţki este prinsŭ, legatŭ și dusŭ în târgulŭ Botoșaniĭ la Stefanŭ Tomșa, care-lŭ pornì îndată *peșcheșŭ* Sultanuluĭ, la Ţarigradŭ, împreună cu Peasovski. Dar pe drum vinea altŭ domnŭ, grózniculŭ Alexandru Lăpușnénulŭ. Ómeniĭ luĭ Lăpușnénu ieaŭ cu putere din mânile ómenilorŭ luĭ Tomșa Vodă, pe Vișnovieţki și pe Peasovski, și *peșcheșulŭ luĭ Tomșa Vodă* ajunge la Ţarigrad ca *peșcheșŭ alŭ luĭ Vodă Lăpușnénulŭ*.... Sultanulŭ îĭ pune de viĭ în cârlige, la Galata, și-ĭ ţine în cârlige treĭ ḑile; Turciĭ săgeta în eĭ ca într'o prósçă, de-ĭ umplură de săgeţĭ, și așa și-aŭ datŭ sufletulŭ (1). Stefanŭ Vodă Tomșa plécă din Botoșanĭ bate, prinde și omóră la Sucéva pe Despotŭ Vodă Ereticulŭ, dar domnesce abea cincĭ săptămânĭ și fuge în Polonia, căcĭ Alexandru Lăpușnénulŭ ajunge cu putere mare, se urcă pe tronulŭ sĕŭ pentru a doua óră, și trimete solĭ în Polonia. Regele Lehieĭ taie capulŭ luĭ Tomșa Vodă...

Prin Botoșanĭ, la 1663, Domnulŭ Valachieĭ Grigorie Ghica, fugea în Polonia; și în Botoșanĭ elŭ șĭ-a perdutŭ o pereche de desagĭ cu galbenĭ. Iată cum istorisesce acéstă pacoste chronicarulŭ Moldoveĭ Neculaĭ Muste: La 1662 domnea în Moldova Evstratie Dabija Voevodŭ, iar în Valachia Grigorie Ghica Voevodŭ. Turciĭ declarândŭ răsboiŭ Nemţilorŭ, Sultanulŭ poruncì Domnilorŭ Românĭ să mérgă cu oștile lorŭ asupra ţĕriĭ Nemţescĭ, să trécă Dunărea la Rușava și aicea să se împreuneze cu Vizirulŭ care comanda oștile turcescĭ, și să bată cetatea Leva. Dar espediţiunea acésta a fostŭ nenorocită; Nemţiĭ aŭ bătutŭ și pe Turcĭ și pe Românĭ, și Domniĭ s'aŭ retrasŭ în grabă, și se hotărîră să-șĭ părăsésca ţĕrile și domniile și să fugă, prin Moldova, în Polonia. Insă Dabija-Vodă, întorsŭ în Moldova, fu sfătuitŭ de dómna sa, vestita Dómnă Dafina,

(1) Letop. Mold. tom. I, pag. 180—184 și în Apendice pag. 71—74, și Istoria Moldoveĭ, Manuscrise găsite la mănăstirile Cozia și Șerbănescĭ de A. Creţescu, la 1856, tom. I, pag. 240, Bucurescĭ 1858.

și de Stamatie postelniculŭ celŭ mare, să nu fugă. Grigorie Ghica, întorsŭ în Bucurescĭ (nesciindŭ de resgândirea luĭ Dabija Vodă), își pornesce dómna cu tótă casa luĭ în Transilvania, iar elŭ trece în Moldova, merge la Sucéva și de aicea la *Botoșanĭ*, de unde lovesce la Prutŭ la Bogdănescĭ, și de la Prutŭ la Nistru, și fuge în Polonia pe la Movilăŭ. Din Botoșanĭ, Grigorie Ghica, plecase până în ḑiuă, și fiindŭ negură, cămărașulŭ sĕŭ anume Iștoc (Іштѡк) s'a rătăcitŭ cu o pereche de desagĭ cu galbenĭ, și căḑêndŭ pe mâna *Jorĭ Vorniculŭ de Botoșanĭ*, acesta a luatŭ baniĭ și i-a trimisŭ luĭ Dabija-Vodă, împreună cu cămărașulŭ Iștoc, dar până a-ĭ trimete, a despecetluitŭ desagiĭ, și a luatŭ parte din galbenĭ, dând sémă luĭ Dabija-Vodă, că așa despecetluițĭ i-a găsitŭ (1).

La Botoșanĭ a tăbărîtŭ cu óstea sa, în luna luĭ Decembrie 1684, Stefanŭ Petriceico-Voevodŭ, eșindŭ din Polonia, unde era refugiatŭ, viindŭ pentru a doua óră domnŭ în Moldova. Petriceico Vodă intrase în Moldova, avêndŭ óste adunată de Moldovenĭ, și óste aliată polonă și căzăcéscă. Hatmanulŭ Cazacilorŭ Kunițki, cu tótă puterea căzăcéscă, ocupase Botoșaniĭ și stabilise aicea cuartirulŭ sĕŭ generalŭ. Istoriculŭ și geografulŭ contimpuranŭ Iohan Christoph Wagner, ḑice: «*Botuszani* ist auch ein vornehmer Ort in der Moldau welches der Cossackische Feldherr Künichi 1683 mit seinen Bölckern besezet», adică: «*Botoșaniĭ* este o localitate însemnată în Moldova pe care Hatmanulŭ Cazacilorŭ Kunițki, la 1683, a ocupat-o cu órdele sale» (2). De la Botoșanĭ Petriceico-Vodă a mersŭ de a cuprinsŭ capitala Iașiĭ, de unde a trimesŭ óste sprintenă, Leșĭ, Moldovenĭ și Cazacĭ, sub comanda luĭ Demidețki reimentar Leah, a luĭ Varlam armașulŭ sĕŭ celŭ mare, a luĭ Vasili Baenski nepotulŭ sĕŭ, a luĭ Ilie Pleșea jicnicerŭ alŭ doilea și a luĭ Nechițele Vorniculŭ, contra luĭ Duca Voevodŭ, domnuluĭ Moldoveĭ, pe care l'a încunjuratŭ și l'a prinsŭ, în ḑiua de 25 Decembrie, în curțile sale

(1) Letop. Moldov. tom. III, pag. 8—9, și tom. II, pag. 214.

(2) Iohann Christoph Wagner Norimbergensis, Delineatio provinciarum Pannoniae ex imperio Turcici in Oriente, pag. 38, Augspurch 1684.

de la moșia sa Domnescii din ținutulŭ Putneĭ, și l'a trimesŭ în robie în Polonia, la Liov (1).

La 1691, Regele Poloniei Sobieski calcă Moldova cu o óste puternică, în alŭ șéselea anŭ alŭ domnieĭ luĭ Constantinŭ Cantemirŭ Voevodŭ. Drumulŭ sĕŭ a fostŭ *pe la Botoșanĭ* și prin Cotnarŭ, până la Târgu-frumosŭ; dar de la Târgu-frumosŭ s'a întorsŭ grabnicŭ în țéra sa, că era vreme rea, și în drumŭ i-a lovitŭ o plóie cu ninsóre de i-a ținutŭ acelŭ viscolŭ vr'o treĭ patru dile, de a muritŭ óstea maĭ bine de jumătate, înghețată și leșinată de fóme. Era pe la Noembrie (2).

La 1710 Mihaĭ Racoviță Voevodŭ se înțelesese în taină cu Impĕratulŭ Rusieĭ Petru I, în timpulŭ venirii acestuia la Kiev, că dacă Regele Suedieĭ Carolŭ XII, care se afla atuncĭ la Tighina, adecă la Bender, va intra în Iașĭ, Rușiĭ să triméta unŭ corpŭ de óste sprintenă la Iașĭ, ca să prindă pe Carolŭ XII, și cu acéstă ocasie să tréca Mihaĭ Vodă Racoviță, cu casa sa cu totŭ, la Rușĭ. Pregătirile pentru acésta, Mihaĭ Vodă Racoviță le făcea *la Botoșanĭ*; aicea se gătea în taină, își făcea potcóve la caĭ și căruțe în Botoșanĭ. Vodă scosese vorbă că va lipsì din Iașĭ câte-va dile ca să mérgă la o moșie a sa anume Cândescii pe Siretŭ; totŭ-odată trimisese pe socrulŭ sĕŭ Dediulŭ Spătariulŭ la Cernăuțĭ, de-ĭ slujea de mijlocitorŭ la Muscalĭ, ca, cum va eșì din Iașĭ, să-lŭ întîmpine óstea rusésca. Unŭ brigadirŭ rusŭ sta cu corpulŭ sĕŭ într'adinsŭ la Cernăuțĭ; óstea rusésca sta pe Cirimuș pe Nistru. Totulŭ era gata. Unŭ lucru numaĭ făcea pe Vodă Racoviță să zăbovéscă plecarea sa la Botoșanĭ: venise în Iașĭ zapciŭ unŭ Capigi-bașa din partea Sultanuluĭ, pentru baniĭ tributuluĭ. Mihaĭ Vodă isbutì în sfârșitŭ să depărteze pe acestŭ turcŭ la Galațĭ, spuindu-ĭ că acolo îlŭ vorŭ întîmpina zlotașiĭ cu baniĭ, — și se gătea de plecare. Dar Brâncovénulŭ Domnulŭ Valachieĭ și cu boeriĭ Moldovenĭ nemulțămițĭ carĭ fugise în Valachia, denunțară Turcilorŭ planurile Domnuluĭ Moldoveĭ, și Mihaĭ

(1) Letop. Moldov. tom. II, pag. 11, 34, și tom. III, pag. 24—25. Șincai, *Cronica*, tom. III, pag. 216, Bucurescĭ 1886.
(2) Letop. Moldov. tom. II. pag. 264.

Racoviţă fu prinsŭ de Alaĭ-beĭ cu unŭ corpŭ de spahiĭ, tocmaĭ când îĭ şosea scire la Iaşĭ de la socru-sĕŭ Dediulŭ spătarulŭ, că Ruşiĭ staŭ gata să trécă Cirimuşulŭ. Mihaĭ Vodă, pusŭ în fére, fu dusŭ la Bender şi apoĭ la Ţarigrad, în închisórea de lá şépte-turnurĭ (1).

Pe întinderea *dintre Cotnarĭ şi Botoşanĭ*, *«entre Cotnard et la ville de Bothocan»*, s'a desfăşuratŭ la 1616, la sfârşitulŭ luĭ Augustŭ, una din dramele cele maĭ cumplite ale istorieĭ Moldoveĭ şi a Polonieĭ. Aicea s'a risipitŭ pentru vecĭ casa luĭ Ieremia Movilă Voevodŭ; aicea la Dracşanĭ (2) s'a robitŭ de Turcĭ şi de Tătarĭ, comandaţĭ de Skinder-paşa, după maĭ multe şi crâncene bătăliĭ, Alexandru saŭ Alexandruţu şi Bogdanŭ Movilă Voevoḑiĭ, muma lorŭ Ilisaveta dómna luĭ Ieremia Movilă Voevodŭ, principele Samuil Korrecky, cumnatulŭ lorŭ, şi soţia sa domniţa Caterina. Aicea s'a pusŭ capĕtŭ, prin risipirea caseĭ luĭ Ieremia Movilă Vodă, acelorŭ lupte gróznice şi sângeróse dintre Moldoveniĭ partizaniĭ Movileştilorŭ uniţĭ cu Poloniĭ, contra Moldovenilorŭ partizaniĭ luĭ Stefanŭ Tomşa, uniţĭ cu Turciĭ, Tătariĭ, Munteniĭ şi Transilvăneniĭ, în carĭ lupte lumeá a peritŭ cu ḑecimele de miĭ, în cursŭ de doĭ anĭ în Moldova, şi în carĭ Poloniĭ căḑură atâtŭ de mulţĭ încât Kobierzicki, scriindŭ aceste tragediĭ, ḑice că Moldova devenise mormîntulŭ Polonieĭ : *Moldavia Polonorum tumulum*, iar Montalban, scriitorŭ contimpuranŭ, plânge satele şi oraşele Moldoveĭ, prefăcute în cenuşă şi înfiorătorulŭ deşertŭ de morminte.... (3). Aceste tóte isvorîse din îndemnulŭ dómneĭ luĭ Ieremia Moghilă Voevodŭ, *Ilisaveta Dómna* (4), care revendica pen-

(1) Letop. Moldov. tom. II, pag. 321—323. — Φωτεινὸς Ἱστορ. τῆς Δακίας, tom. III, pag. 136.

(2) Letop. Mold. tom. I, pag. 234.

(3) Charles de Joppecourt, Histoire des troubles de Moldavie, Paris 1620, în Papiŭ Ilarianŭ, *Tesaurŭ*, tom. II, pag. 73—76, şi pag. 137—144. — Laurianŭ, Istor. Român. tom. III, pag. 133—134. Iaşĭ 1853. — Despre *Caterina Korecki, fiica Domnuluĭ Ieremia Movilă Mare Voevodŭ alŭ Moldoveĭ şi iubita soţie a Principeluĭ Samuil Korecki*, reposată la 1618, veḑĭ şi cartea scrisă leseşte de Petru Goreczyn, tipărită în Cracovia la 1618, despre care a scrisŭ o dare de sémă B. P. Hajdeŭ, în jurnalulŭ *Buciumulŭ* No. 211 pag. 855, Bucurescĭ 9 Aprilie 1864.

(4) Єремїа Могила Воевод и госпожда Єго Ілисавета. Aşa este scrisŭ pe o Evanghelie dăruită de Ieremia Voevodŭ şi de Dómna sa Ilisaveta mănăstiriĭ Suceviţa zidită de acestŭ domnŭ (Letop. Mold. I. 227. — Melchisedec, O visită la câte-va mănăstirĭ antice în Bucovina, pag. 51, Bucurescĭ 1885).

tru copiiĭ sĕĭ, cu armele în mână, urmândŭ în persónă răsbóiele și primejdiile, tronulŭ părintescŭ alŭ tatăluĭ lorŭ. Aicea s'a înplinitŭ voința sórteĭ: s'a risipitŭ casa luĭ Ieremia Movilă Voevodŭ, a cădutŭ Korrecki în mânile Turcilorŭ; béta Dómna Elisaveta, mândra și ambițiósa Dómnă a luĭ Ieremia Moghila Voevodŭ, a cădutŭ în ocara luĭ Skinder-pașa, și apoĭ, dată după unŭ Agă turcŭ, a trăitŭ cu elŭ până la mórtea eĭ în Țarigrad; Bogdanŭ Vodă fiulŭ luĭ Ieremia Vodă a muritŭ în legea turcéscă, devenindŭ Capigi-bașa Sultanuluĭ.... Mironŭ Costinŭ găsesce de vină tuturorŭ acestora pe Elisaveta Dómna, dicêndŭ: «la acéstă ocară a sositŭ casa luĭ Ieremia Vodă, și póte hi pentru rĕutățile Dómneĭ, că era o femee răpitóre, precum spunŭ, și de vreme ce și pre cumnatu-sĕŭ pre Simionŭ Vodă ea l'a otrăvitŭ (de va fi așa), și de frica luĭ Dumnedeŭ depărtată. De este vr'o osândă stingerea caseĭ luĭ Ieremia Vodă, totŭ din faptele Dómneĭ sale».... (1) Mironŭ Costinŭ e cam nedreptŭ cu ceĭ nenorocițĭ!...

La Botoșanĭ aŭ statŭ dece dile Grigorie Ghica Domnulŭ Moldoveĭ, la 1728, cu frumósa sa óste, aprópe 7000 de ómenĭ, așteptândŭ, din porunca Sultanuluĭ, pe Mustafa pașa de Hotinŭ, ca să plece împreună asupra luĭ Adâl-Ghereĭ, care se resculase cu o parte de Tătarĭ contra Hanuluĭ Crimeeĭ, dar schimbându-se planulŭ de operație, a pornitŭ de la Botoșanĭ la Ismailŭ și s'aŭ întrunitŭ cu Seraschierulŭ Rumelieĭ Abdula-pașa, contra Tătarilorŭ revoltațĭ, carĭ, vĕdêndu-se încunjurațĭ de oștile moldovenescĭ și turcescĭ, s'aŭ supusŭ (2).

La 1749, în dilele luĭ Constantinŭ Nicolae Mavrocordatŭ Voevod, o mare nenorocire se năpustise peste Moldova, și maĭ alesŭ peste țéra de susŭ. Chronicarulŭ Moldoveĭ spătarulŭ Ioanŭ Canta dice: «Când aŭ fostŭ în mijloculŭ vereĭ 1749, *saŭ din păcatele noroduluĭ, saŭ din nenorocirea Domnuluĭ*, aŭ trimesŭ Dumnedeŭ urgia sa asupra acesteĭ țĕrĭ, *lăcuste*, de aŭ umplutŭ țéra, prin tóte ținuturile, istovindŭ totŭ; pe unde se punea rămânea loculŭ negru, ca când

(1) Letop. Mold. tom. I, 234.
(2) Letop. Moldov. tom. III. pag, 156, 151; II, pag. 404.

n'ar fi fostŭ semănatŭ nimica nicĭ-o-dată, saŭ grâie de era, saŭ vie, saŭ mălaiŭ, saŭ păpușoĭ, saŭ pădure de era înfrundită, remânea părea că-ĭ uscată. Și aŭ ținutŭ câțĭ-va anĭ..... Și în puțină vreme s'aŭ făcutŭ o mare scumpete, cât ajunsese dimerlia de orzŭ unŭ leŭ, și pe multe locurĭ, neavêndŭ ómeniĭ ce mânca, usca ómeniĭ cojĭ de copacĭ și le pisa făcêndu-le făină, și mesteca cu câte puțină făină, și le făcea malaiŭ și mânca. Pe alte locurĭ strîngea ghindă și iarășĭ asemenea făcea.... Mi s'a întîmplatŭ și mie (spătarulŭ Ioanŭ Canta) de am vĕdutŭ cu ochiĭ în câte-va sate *la ținutulŭ Botoșanilorŭ*, fiindŭ eŭ orânduitŭ cu slujba domnéscă acolo iarna. Fețele ómenilorŭ semăna a fi fierte și nu putea grăi de slabĭ, carĭ ajungêndŭ la primă-vară toțĭ aŭ muritŭ..... și aŭ ținutŭ acéstă fómete tótă domnia acestuĭ Domnŭ (1).

La 1767, Ducele de Choiseul numì Consulŭ generalŭ alŭ Franciei pe lângă Chanulŭ Tătarilorŭ Macsud-Ghireĭ, pe vestitulŭ baronŭ de Tott, militarŭ și diplomatŭ francesŭ, de origine Ungurŭ. Baronulŭ de Tott a lăsatŭ o carte fórte interesantă, în patru volume, sub titlu : *Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares.* La 10 Iulie 1767 baronulŭ de Tott plécă din Paris, șéde optŭ dile la Viena, șése septămânĭ în Varșovia, apoĭ plécă la Camenița Podolieĭ, trece Nistru pe la Swanitz și, trecêndŭ prin Moldova în țéra tătăréscă, ajunge la Bakcè-Seraĭ, capitala Tătarilorŭ. Curând după acésta se turburară relațiile între Rusia și Turcia din causa Polonieĭ. Sultanulŭ desfășură stégulŭ luĭ Mahomed (Sangeac-Șerif) și ministrulŭ Rusieĭ, Obrescof, fu închisŭ la Șapte-Turnurĭ, la 25 Septembre 1768. Chanulŭ Macsud Ghireĭ fu mazîlitŭ de Sultanŭ, și fostulŭ Chanŭ Krim-Ghereĭ se suì din noŭ pe tronŭ; toțĭ consuliĭ fură invitațĭ să plece la Caușanĭ, în Basarabia, spre întîmpinarea nouluĭ Chanŭ. Unŭ trimisŭ alŭ confederațilorŭ polonĭ sosì la Caușanĭ, spre a combina cu Chanulŭ, mĕsurile pentru începerea resbelului. Krim-Ghereĭ, partisanŭ alŭ Francieĭ și amicŭ alŭ baronuluĭ de Tott, rugă pe acesta să mérgă la satulŭ Dancovțo aprópe de Hotinŭ, ca să ajute pe solulŭ tătarŭ spre a trata în numele Chanu-

(1) Letop. Moldov. tom. III, pag. 220—221.

luĭ cu capiĭ confederaţieĭ polone, comitele Crasinski şi comitele Potoţki. Baronulŭ de Tott trecù deci în Moldova cu solulŭ Chanuluĭ. Elŭ descrie cu acéstă ocasie, în memoriile sale, greutăţile şi nevoinţele călătorieĭ (Noembrie 1768). Se mângâia, dice, în drumulŭ sĕŭ, când gândea că vorŭ ajunge *la Botoşanĭ* spre a se odihnì aicea şi a se aprovisiona de câte le lipsea, din causa grabeĭ cu care plecase de la Cauşanĭ. Baronulŭ de Tott descrie ast-felŭ intrarea sa în Botoşanĭ, şi împrejurările în carĭ s'aŭ aflatŭ în acelŭ anŭ Botoşaniĭ. «Les mauvais chemins que nous rencontrâmes auraient achevé de m'en dégoûter sans l'espoir d'arriver bientôt à *Botouchan*. On m'avait annoncé cette ville, *l'une des plus considérables de la Moldavie*, comme une terre de promission où je pourrais m'approvisionner pour le reste de ma route; il était encore jour quand nous y entrâmes; mais nous la trouvâmes totalement abandonnée, et les maisons ouvertes nous permirent d'entrer dans celle qui avait le plus d'apparence, et que mon conducteur me dit appartenir à un Boyard. Cette position nous offrait peu de ressources, j'obtins cependant de mon guide d'aller en demander de ma part au *Supérieur d'un Couvent voisin* (1): j'attendais son retour avec impatience, lorsque je vis paraître dans ma cour un carosse à six chevaux, c'était le maître du logis : il me dit en entrant qu'informé par mon emissaire du domicile que j'avois élu, et de mes besoins, il était venu lui-même pour ne laisser à personne la satisfaction d'y pourvoir. Un début aussi honnête ranima nos espérances, et l'arrivée des provisions ne nous fit pas languir. Quelqu' important que fut mon hôte, j'apperçus dans sa conversation qu'il n'était pas l'aigle du canton, et que, cédant par faiblesse de caractère à toutes les impulsions qu'on lui donnait, le dernier avait toujours raison auprès de lui. En conséquence il me devint facile de lui démontrer le danger où les Boyards s'exposaient, en ne s'opposant pas à l'abandon des maisons et même en l'autorisant par leur exemple. Il venait de m'apprendre que tous *les habitans de la ville, au nombre de sept à huit mille*, effrayés des mauvais traitements et du marau-

(1) Acésta era mănăstirea Popăuţiĭ.

dage de quelques Spahis, s'étaient refugiés *dans l'enceinte du Couvent* où j'avais envoyé; que *plusieurs boyards* aussi timides que la multitude, *fomentaient ce désordre* sans en prévoir les suites : j'ai été du nombre, ajouta-t-il, vous m'avez converti, venez rendre le même service à mes compagnons. Le plaisir de rapprocher tous ces malheureux de leurs foyers, qu'aucune vexation ne menaçait, m'étourdit sur le danger de tenter cette bonne œuvre, je retins mon hôte à coucher, et comme *ma route m'obligeait de passer devant la porte du Monastère*, les cris des femmes, des enfants, le tumulte d'une multitude entassée et le tableau de la misère qui l'environnait, achevèrent de me déterminer à suivre mon Boyard. Il m'aida à percer la foule, jusqu'à un perron au haut duquel ses compagnons me reçurent et m'introduisirent dans le sallon où ils tenaient leurs assises. J'avais fait un tel effet sur mon hôte, qu'encore plein de mes arguments, il voulut essayer la conversion de ses camarades; mais il fut d'abord interrompu par les injures dont on l'accabla, et qui me confirmèrent dans l'opinion que cet homme n'était pas chef de parti. Je crus devoir alors développer mon éloquence, et je vis bientôt qu'elle n'aurait pas grand succès; mon auditoire était orageux, le tumulte laissait peu d'accès au calme que je voulois établir. J'eus recours alors à des moyens plus efficaces. Une terreur panique avait occasionné ce désordre; une terreur plus réelle pourait seule y remédier. Je changeai de ton, je menaçai de porter plainte au Kan, et de lui faire faire une prompte justice. J'excusai le peuple qui se laisse toujours conduire : j'inculpai de rébellion ceux qui m'écoutaient, et je ne vis plus devant moi que des gens tremblans et soumis. Parlez donc vous-même à cette foule effrayée, me dit le plus turbulent des Boyards; vous les persuaderez mieux que nous ne les persuaderions nous mêmes, ils vous béniront, et loin de nous accuser, vous rendrez témoignage de notre bonne volonté; je me défendis longtemps, je n'aurais même jamais accepté le dangereux rôle qu'on me proposait, si en revenant sur le perron, pour m'en aller, je n'avais apperçu l'impossibilité de percer la foule que l'inquiétude agitait fortement depuis mon arrivée :

parlez à ces malheureux, me répète encore le même Boyard, en s'avançant sur le devant du perron, pour me servir sans doute de Collègue sur cette nouvelle tribune aux harangues. Trois Janissaires armés jusqu'aux dents y siégeaient avec toute la margue de l'islamisme. Leur air d'importance annonçait des protecteurs, et forcé de mettre à fin cette aventure, je crus qu'il était à propos de commencer par en imposer à ces braves pour étonner la multitude. Que faites-vous ici? leur dis-je d'un ton ferme. Nous défendons ces infidèles, me répondit un d'eux. Vous les défendez, répliquai-je, et contre qui? Où sont leurs ennemis? Est-ce le Grand-Seigneur ou le Kan des Tartares? dans ce cas vous êtes des rébelles et les seuls moteurs du désordre qui règne ici. Comptez sur moi pour vous en faire punir. Je n'avais pas fini cette courte apostrophe, que l'orgueil de mes Turcs avait fait place à la crainte, ils s'étaient levés pour m'écouter, ils descendirent les escaliers en se disculpant. Ce premier avantage sur les troupes auxiliaires avait attiré l'attention de la foule, dont le silence me parut d'un bon augure. Je m'avance alors et élevant ma voix en Grec, j'allais obtenir tous les succés de Démosthène, quand un ivrogne perçant la foule, et s'érigeant en champion adverse, me tint insolemment ce discours: Que parlez-vous de soumission, de tranquillité, de culture, tandis que nous mourons de faim? Apportez-nous du pain, s'écria ce furieux, voilà ce qu'il nous faut; oui du pain, répéta le peuple en fureur. Voyant alors tout mon édifice renversé, et nulle ressource pour sortir du pas où je m'étais engagé si imprudemment, je prends dans mes poches deux poignées d'argent que j'avais en différente monnaie; tenez, m'écriai-je, en le jettant sur la foule, voilà du pain, mes enfants, rentrez dans vos habitations, vous y trouverez l'abondance. La scène change aussitôt, tout se culbute pour ramasser les espèces, l'ivrogne disparait sous le poids des assaillants, les bénédictions succèdent aux injures, et mon empressement à me retirer fut égal au zèle indiscret qui m'avait amené. Ma retraite eut cependant tous les honneurs de la guerre, et je parvins à ma voiture au milieu des applaudissements du peuple

qui m'avait ouvert un passage, et qui le lendemain regagna ses foyers» (1).

Povestirea baronuluĭ de Tott, cunoscutŭ pentru marea sa dragoste și părtinire către Turcĭ și Tătarĭ, care pare a rîde de fuga Botoșenenilorŭ prin mănăstirĭ și băjeniĭ de frica și de rĕulŭ invasieĭ, are totușĭ meritulŭ că ne dă óre-care informaţiĭ istorice și locale de pre atuncĭ. Iată cum vorbescŭ chronicariĭ ţĕriĭ despre acea vreme, sub anulŭ 1768 : «*In ţéră era fórte cu greŭ*, că angăriile și cheltuelile era multe, și baniĭ ce eșea nu le ajungea, și trăgea marĭ supărărĭ Domnulŭ și fratele Măriceĭ Sale (2); căcĭ într'acele veștĭ se orânduise în câte-va locurĭ óste turcéscă pentru paza margineĭ, la *Hotinŭ*, la Bender și la Crâm, care o *samă de óste trecea prin ţéră, dândŭ mare supĕrare Domnuluĭ și locuitorilorŭ*, căcĭ se temea Impĕrăţia de óstea ruséscă, ce era în ţéra leșéscă, ca să nu trécă fără de veste, să-ĭ vie asupră-ĭ, ne avêndŭ nicĭ o gătire Pórta Turcéscă».... (3) «*Nu putemŭ arăta câtă frică era pe bieţiĭ creștinĭ, apucândŭ fiesce-care muerile și copiiĭ*, și alte ce putea apuca de din casă, de *se închidea pin mănăstirĭ, rămâindŭ casele lorŭ pe mâna Turcilorŭ, de făcea ce le era voia»*.... (4). Aceste tóte, pentru îngâmfatulŭ și iubitorulŭ de păgânĭ Ungurulŭ baronŭd e Tott, eraŭ lucrurĭ de glumitŭ și-ĭ da prilejŭ să-șĭ oblicéscă duhulŭ și condeiulŭ!...

La 1788 isbucnì resbelulŭ dintre Rusia și Turcia. Austria aliată cu Rusia luă parte contra Turcilorŭ, înarmă 160,000 de ómenĭ la Sava și la Dunăre sub comanda luĭ Lascy, și trimise unŭ corpŭ de 20,000 în Bucovina sub comanda Principeluĭ Coburg. La 9 Februarie se deschiseră operaţiunile din maĭ multe părţĭ totŭ-de-odată. Armata principală sub comanda luĭ Lascy înaintă prin Sirmiŭ (Mitrowicz) spre Singidin; în Corvaţia opera Devins. Principele Co-

(1) Mémoires du baron de Tott, sur les Turcs et les Tartares, tom. II, pag. 7, 170, 185—192, Amsterdam 1784.

(2) Era Domnŭ Moldoveĭ Grigorie Galimahŭ Voevodŭ, în a doua domnie. Fratele Domnuluĭ despre care se pomenesce, era Alexandru Calimahŭ care la 1795 a fostŭ și elŭ Domnŭ Moldoveĭ.

(3) Letop. Moldov. tom. III, pag. 268.

(4) Ibid., tom. III, pag. 272.

burg trecù de la Sneatin la Cernăuţĭ, de aicea intră în Moldova, *ocupă Botoşanĭĭ*, şi se unì cu generalulŭ Solticov care comanda 12,000 de Ruşĭ. In luna luĭ Aprilie Colonelulŭ Fabri ocupă Iaşiĭ, prinde pe Alexandru Vodă Ipsilant, şi-lŭ espeduesce la Cernăuţĭ. Cantacuzin strânge unŭ corpŭ de 6,000 de Românĭ şi Arnăuţĭ şi se unesce cu Austriaciĭ contra Turcilorŭ. Dar Nicolae Mavrogheni Domnulŭ Valachieĭ înarméză pe Muntenĭ în contra Austriacilorŭ, atacă pasurile de la Turnu-Roşu şi de la Bran, şi ameninţă să intre în Transilvania. Coburg bate Hotinulŭ din luna luĭ Maiŭ până la finele luĭ Augustŭ. Intru acestea Turciĭ trecŭ Dunărea şi ocupă Temişana. Impĕratulŭ Iosef care venise la armată, fu încongiuratŭ de Turcĭ. şi puţinŭ lipsì de nu cădù în mânile lorŭ. Turburatŭ de atâtea calamităţĭ, îlŭ apucă o bólă grea. In 5 Decembrie îlŭ aduseră la Viena. Turciĭ, către apropierea iernei, se retragŭ din Temişana în Serbia, Pacea se încheie la Iaşĭ la 29 Decembrie (st. v.) 1790, şi armatele austro-rusescĭ deşertară Moldova şi Valachia (1).

In archivele Ministeriuluĭ de esterne din Paris, se păstréză o scriere, de multŭ preţŭ pentru noĭ, a Comiteluĭ de Langeron care a servitŭ mulţĭ anĭ în armata Rusieĭ şi care descrie ca martorŭ ocularŭ peripeţiile acestorŭ răsbóie. Manuscrisulŭ generaluluĭ Langeron are următorulŭ titlu : *Journal des campagnes faites au service de la Russie en 1790 par le Comte de Langeron Général en chef.* Până acum acéstă scriere era inedită. A. Odobescu, găsindu-lŭ la Ministeriulŭ de esterne din Paris, căpĕtă copie de pe elŭ, şi Academia Română l'a publicatŭ (2). Comitele Langeron ḑice : «Le Prince de Coburg entra en Moldavie dès le mois de Mars 1788. Le Colonel Fabri, qui commandait son avant-garde, *délogea les Turcs du Böttischan*, en battit un détachement près de *Larga* et s'empara de Jassy»...(3).

O carte fórte interesantă scrisă nemţesce de unŭ contimporanŭ, pe care am împrumutat-o de la bibliofilulŭ şi iubitorŭ de antici-

(1) A. Treb. Laurian, Istoria Românilorŭ, pag. 555, 556, 559, Bucurescĭ 1869.
(2) Hurmuzaki, Documente, Suplementŭ, tom. III, fasc. 1.
(3) Loc. cit., pag. 89.

tăţĭ, d-lŭ maiorŭ Emilŭ Casimir descrie aceste întîmplărĭ şi aceste *lupte de la Botoşanĭ* şi de prin satele megieşite. Acéstă rară carte are titlulŭ următorŭ : *Vollständige Geschichte der ietzigen Krieges zwischen Oesterreich, Ruszland und der Ottomanischen Pforte von 1788, Wien 1789* (2 tomurĭ în 8° micŭ, de pagine 325 şi 306, cu maĭ multe chărţĭ topografice şi stampe). In resumatŭ autorulŭ contimpuranŭ ḑice :

«La 10 Martie 1788 d-lŭ generalŭ de cavalerie Principele de Coburg a primitŭ la Cernăuţĭ scirea că Ibrahim-Nasir-paşa era în marşŭ cu 500 spahiĭ, 400 ienicerĭ şi 3 tunurĭ *spre Botoşanĭ*, şi pentru acésta Principele de Coburg se hotărî să ocupe acestŭ oraşŭ la 21 Martie, cum l'a şi ocupatŭ, ca să împedice pe Paşa de a-şĭ urma marşulŭ sĕŭ maĭ departe spre Hotinŭ, şi totŭ-odată ca să alunge pe duşmanŭ *din Botoşanĭ*. Principele Coburg ordonă decĭ coloneluluĭ Fabry să plece de la Dorohoiŭ ca să iea *Botoşaniĭ*. Fabry luă patru escadróne din regimentulŭ de husarĭ Erdödy ce era sub comanda sa, patru companiĭ din alŭ 2-lea regimentŭ românescŭ de infanterie de graniţă, douĕ tunurĭ şi 50 de muşchetarĭ şi plecă asupra *Botoşanilorŭ*». Autorulŭ relatéză apoĭ tóte mişcările şi posiţiile cuprinse de colonelulŭ Fabry, fórte interesante din punctulŭ de vedere topograficŭ şi strategicŭ. Apropiindu-se spre Botoşanĭ, se formă din corpulŭ de óste alŭ luĭ Fabry, o avant-gardă. Marşulŭ avant-gardeĭ era condusŭ de maiorulŭ Froon, de căpitanulŭ de geniŭ Chastelaer şi de căpitanulŭ Buchel din marele statŭ majorŭ. Avant-garda apucă înainte, şi nu găsì nicĭ o împiedicare, pe drumulŭ mare care duce de la Botoşanĭ la Iaşĭ, protejată de patrule de recunóscere aşezate de amândouĕ părţile pe înălţimile dintre *Braniştea* şi *mănăstirea Dómneĭ* până la defileulŭ de dincolo de Braniştea la *Móra Uriscoĭ*. Pe înălţimile din faţa acestuĭ defileŭ staŭ vr'o treĭ sute de spahiĭ din ceĭ de sub comanda luĭ Ibrahim-paşa, care observa marşulŭ trupelorŭ nóstre. Căpitanulŭ Sereni s'a repeḑitŭ cu avant-garda asupra acestorŭ spahiĭ, şi cu tóte că eĭ deschisese unŭ focŭ neîntreruptŭ asupra luĭ, totuşĭ Sereni înainta în cea maĭ bună ordine, şi ocupa înălţimile, respingêndŭ pe Turcĭ pasŭ cu pasŭ.

*

Turciĭ s'aŭ retrasŭ *prin satulŭ Popăuțiĭ* și dincolo de satŭ la stânga spre drumulŭ Hotinuluĭ. Pe acestŭ drumŭ staŭ câțĭ-va ómenĭ detașațĭ din cavaleria nóstră, spre a oprì pe inamicŭ să nu pótă apuca pe la spatele trupelorŭ nóstre. Avant-garda ósteĭ împĕrătescĭ a formatŭ până aci, pe lângă numita cavalerie detașată, aripa stângă *între satulŭ Popăuțiĭ și orașulŭ Botoșaniĭ*. Restulŭ trupelorŭ nóstre înainta spre *Botoșanĭ*. Turciĭ aŭ cercatŭ unŭ atacŭ asupra aripeĭ stângĭ, dar aŭ fostŭ bătuțĭ. La 21 Martie diminéța *notabiliĭ orașuluĭ Botoșanĭ* aŭ mersŭ la colonelulŭ Fabry, rugându-lŭ să iea sub protecția sa orașulŭ. Colonelulŭ a promisŭ că va intra a doua ḑi în Botoșanĭ. Dar, vĕḑêndŭ că Turciĭ ocupase orașulŭ, elŭ a înaintatŭ cu 2 batalióne de infanterie, două divisiĭ de husarĭ și cu 2 tunurĭ, Turciĭ i-aŭ eșitŭ înainte, dar aŭ fostŭ bătuțĭ și risipițĭ, și a doua ḑi, la 22 Martie, fórte de diminéță, trupele austriace sub comanda Coloneluluĭ Fabry, intrară, cu musica și cu stégurile desfășurate, în Botoșanĭ (1).

Acéstă narațiune fórte interesantă este întovărășită de *planulŭ ataculuĭ de la Botoșanĭ, în Moldova, dintre Regimentulŭ c.c. de husarĭ, comandatŭ de d-lŭ Colonelŭ de Fabry și Pașa turcescŭ Ibrahim-Nasir-pașa, la 22 Martie 1788*, — gravatŭ de *von Lackner*.

Maiorulŭ Casimir maĭ posede în colecțiunea sa de anticitățĭ și o chartă saŭ planŭ a orașuluĭ Botoșaniĭ, așa cum se afla la 1788, cu intrarea Austriacilorŭ în Botoșanĭ. Sub planŭ se citesce : *Ansicht der Stadt Botuschan. Die k. k. Trupen unter Comando des Oberst Fabry rückten mit klingenden Spiele den 22 März 1788 in diese Stadt ein; Woraus die Turken nach Iassi flohen*, adecă : *Planulŭ orașuluĭ Botoșanĭ. Trupele cesaro-regeștĭ sub comanda Coloneluluĭ Fabry intră cu musice și cu stégurile desfășurate în ḑiua de 22 Martie 1788 în acestŭ orașŭ, din care Turciĭ fugŭ la Iașĭ.*

Intr'unŭ colțŭ alŭ chărțeĭ, josŭ, se citesce *Anton Balzer del.*, adecă : Anton Balzer a gravatŭ (2).

(1) Op. cit. tom. II, pag. 59—68.

(2) *Balzer* era în secol. XVIII o familie de artiștĭ Bohemĭ, carĭ aŭ lăsatŭ multe gravurĭ iscălite cu numele lorŭ. Treĭ ceĭ maĭ celebrĭ dintre eĭ aŭ fostŭ Ioanŭ, Mathias și *Anton*. Mathias și *Anton* aŭ gravatŭ maĭ alesŭ peisage. (Neues Allgemeines Künstler-Lexicon, apud Hoefer, Nouvelle biographie universelle, tom. IV, pag. 331, Paris 1853).

In ḑilele anarchieĭ ce isvorîse în Moldova din întîmplările Eteriei grecescĭ, din 1821, și din părăsirea țĕriĭ de Domnulŭ Moldoveĭ Mihailŭ Suțu, boeriĭ, nevrêndŭ a se asocia și a face causă comună cu eteriștiĭ, aŭ pribegitŭ parte în Rusia și în Bucovina, iar parte s'aŭ trasŭ în Botoșanĭ, unde nu se prea grămădea eteriștiĭ, pentru frica Nemțilorŭ ce se vorbea să vie ca să respingă pe eteriștĭ de la hotarele Moldoveĭ, în unire cu Turciĭ; iar alțiĭ s'aŭ trasŭ la Bârladŭ și din Bârladŭ în josŭ, adunându-se pe la Focșanĭ în préjma *Sârhaturilorŭ* (1), așteptândŭ să vie oștile turcescĭ, după jaloba ce boieriĭ trimiseră către Sultanulŭ Mahmud și către Seraskierulŭ de Silistra, spre a împrăștia pe Grecĭ. Cârmuirea Moldoveĭ remase în mâna luĭ Pendedeka, locotenentulŭ luĭ Ipsilanti, iar la Botoșanĭ se găsea ispravnicŭ, numitŭ de Pendedeka, stolniculŭ Grigorie Rizu cu doĭ comandirĭ aĭ eteriștilorŭ, Căpitanŭ Balașu și Căpitanŭ Pantazi Spiru, avêndŭ sub dînșiĭ ca una sută de Mavroforĭ cu Arnăuțĭ, pentru paza orașuluĭ.

Boeriĭ Moldoveĭ, nevoindŭ a face causă comună cu Ipsilanti și cerêndŭ de la Turcĭ ajutorŭ și reîntórcerea vechilorŭ drepturĭ ale țĕriĭ, țineaŭ, în ținutulŭ Dorohoiuluĭ, taĭnice întâlnirĭ, într'unŭ cătunŭ alŭ Zvoriștei, de pe hotarŭ, și puneaŭ la cale să rădice satele și să pornéscă asupra eteriștilorŭ. In acele întâlnirĭ făcea parte Vorniculŭ Teodorŭ Balș, Vorniculŭ Ionițâ Sturza, Spătarulŭ Petrachi Sturza, Vorniculŭ Gheorghie Cuza și ceĭ-lalțĭ boerĭ Cuzeștĭ, Căminarulŭ Iordachi Rășcanulŭ, Hatmanulŭ Costachi Cerkez, Serdarulŭ Iancu Stavărŭ, Arhimandritulŭ Ghenadie Roset, Hatmanulŭ Răducanu Roset, Vistierniculŭ Alecu Balșŭ, Vorniculŭ Ioanŭ Tăutulŭ și alțiĭ. Căminarulŭ Stefănachi Gherghelŭ și paharniculŭ Gavrilŭ Istrati, pornindu-se de la Zvoriște, aŭ începutŭ a rădica pușcașiĭ și locuitoriĭ cu arme, propășindŭ totŭ pe malulŭ Siretuluĭ în josŭ până s'aŭ strînsŭ ca la 3000 de ómenĭ sub stégurile lorŭ ce fluturaŭ pe lăncĭ, făcute din bucățĭ de materie roșie, semnŭ de rĕsboiŭ și de mórte. Insciințându-se *Botoșănenii* de apropierea luĭ Gherghelŭ și a luĭ

(1) *Sârhat*, cuvîntŭ turcescŭ, vrea să ḑică *etapă*, localitate cuprinsă de Turcĭ, d. e. *sârhatulŭ Hotinuluĭ* (Letop. Moldov, tom. III, pag. 196, 274).

Istrati cu atâta poporŭ, s'aŭ înarmatŭ și eĭ, neguțitoriĭ cu ómeniĭ boerescĭ de prin ogrădĭ, și mergêndŭ la isprăvnicie aŭ luatŭ administrația din mâna Rizuluĭ, isgonindu-lŭ din târgŭ, și rânduindŭ ispravnicŭ pe Petru Vârnavŭ, apoĭ aŭ pusŭ orașulŭ în apĕrare despre eteriștĭ, întărindu-lŭ cu străjĭ la tóte drumurile; iar eteriștiĭ, vĕdêndŭ țéra rădicată, aŭ peritŭ cu fuga din orașŭ, apucândŭ drumurile părăsite, în josŭ, și nu s'aŭ opritŭ până la Țuțora, încunjurândŭ punctulŭ Sculeniĭ, pe unde nu puteaŭ trece în ceea parte, din pricina strejelorŭ luĭ Pendedeca, ce pedepsea aspru pe orĭ-care din Grecĭ ce vrea să fugă în Basarabia, vrêndŭ ca să stee cu toțiĭ față la răsboiulŭ ce era să urmeze între dînșiĭ cu Turciĭ, carĭ veneaŭ asupra eteriștilorŭ. Ștefănachi Gherghelŭ și păharniculŭ Gavrilŭ Istrati, cu urdia lorŭ de sătenĭ, ajungêndŭ către moșia *Stăncești*, aŭ tăbărîtŭ în pâlcurĭ pe câmpiile predomnitóre șesurilorŭ Siretuluĭ, și acolo aŭ rĕmasŭ treĭ dile, așteptândŭ hrană și povățuirĭ de mersŭ înainte, *din Botoșanĭ*, unde eraŭ strînșĭ boeriĭ din tóte satele. Dar, ne primindŭ nicĭ o înlesnire de la dînșiĭ până în sfârșitŭ, pentru că în nedumerirea lorŭ aŭ schimbatŭ planulŭ în a nu ataca, spre a nu venì în conflicte necunoscute, ómeniĭ s'aŭ împrăștiatŭ la casele lorŭ, fără să facă vre unŭ progresŭ altulŭ decât slobodirea Botoșanilorŭ, cum amŭ disŭ, și alungarea Eteriștilorŭ din țéra de susŭ (1).

In diferite epoce, găsimŭ pe maĭ mulțĭ domnĭ aĭ Moldoveĭ residândŭ vara în orașulŭ Botoșanĭ, și espeduindŭ de aicea trebile țĕreĭ, cum se dovedesce prin chrisóve și urice vechĭ date *din Botoșanĭ*.

In orașulŭ Botoșanĭ sunt câte-va mănăstirĭ saŭ bisericĭ vechĭ, pe carĭ le-amŭ visitatŭ și despre carĭ voiŭ vorbì pe scurtŭ.

1. *Mănăstirea sf. Nicolae* disă și *mănăstirea Popăuțiĭ*, după numele moșieĭ pe care se află situată, proprietatea acesteĭ mănăstirĭ, astădĭ a Statuluĭ, la bariera vechie a Botoșanilorŭ, de-a drépta drumuluĭ ce duce astădĭ la Dorohoĭ. Biserica e naltă, de pétră, cu ar-

(1) Post. Manolachi Drăghicĭ, Istoria Moldoveĭ, tom. II, pag. 117—121, Iașĭ 1857. — Vorniculŭ Alecu Beldiman, Eteria, Iașĭ 1861.

curĭ și bolțĭ, ca tóte mănăstirile zidite de Stefanŭ celŭ Mare. Biserica e zugrăvită tótă înăuntru și era zugrăvită cu sfințĭ și în afară, în partea eĭ de susŭ, cum se zăresce și astădĭ pe sub varulŭ cu care aŭ mânjit'o nu sciŭ ce mânĭ profane de ómenĭ neculțĭ. Deasupra ușeĭ bisericeĭ este zugrăvită susŭ schimbarea la față a Mântuitoruluĭ, iar maĭ josŭ sfântulŭ Neculae. Din susŭ de biserică este clopotnița, turnŭ mare cuadratŭ, massivŭ, de pétră. Acestŭ turnŭ se vede că a fostŭ zugrăvitŭ și elŭ cu sfințĭ, în partea sa de susŭ; a fostŭ împodobitŭ cu cornișe în cele patru părțĭ ale sale, cum se vede până astădĭ într'o parte; cărămida din care este zidită partea superióră a turnuluĭ era în partea eĭ dinafară smălțuită verde și roșie. Și astădĭ se vede o parte cu colorile sale viĭ și frumóse. O mână de neghiobĭ și de ómenĭ neculțĭ și profanatorĭ s'aŭ apucatŭ, nu sciŭ când, de aŭ văruitŭ acestŭ superbŭ turnŭ, despre care bătrâniĭ din Botoșanĭ mi-aŭ disŭ, că atrăgea de departe privirile prin frumusețea sa.

Pe păretele bisericeĭ, alăturea de unde a fostŭ ușa cea vechie a bisericeĭ, este inscripția slavonéscă, pe pétră, a luĭ Stefanŭ celŭ Mare și sfântŭ, doveditóre că acéstă mănăstire a fostŭ zidită de elŭ la aniĭ 7004 adecă la 1496. Iată acéstă inscripție pe care am decalcat'o eŭ însumĭ de pe păretele bisericeĭ, și am tradus'o românesce :

† ІѠ СТЕФЯН ВОЕВОДЯ. Б҃ЖІЕЮ МИЛОСТИЮ Г҃ДРЬ
ЗЕМЛИ МОЛДЯВСКОИ. С҃НЬ БОГДЯНЯ ВОЕВО
ДЫ. СЪЗДЯ СЪИ ХРЯМЬ. ВЪ ИМѢ ИЖЕ ВЪ С҃ТЫХ
ѠЦЯ НЯШЕГО. ЯРХІЕРЯРХЯ И ЧЮДОТВО
РЦИ НИКОЛЫ * В҃ЛТО. ,З҃Д. Я Г҃СВЯ. ЕГО
ЛѢТО. ЧЕТЫРЕДЕСѢТО. ТЕКЪЩЕЕ :
М҃СЦЯ. СЕПТЕВРИЯ. Л҃ :

Adecă :

† «Iω Stefaŭ Voevodŭ cu mila luĭ Dumnedeŭ Domnŭ țeriĭ Moldoviĭ, fiulŭ luĭ Bogdanŭ Voevodŭ, a ziditŭ acestŭ hramŭ în numele celuĭ întru sfințĭ Părinteluĭ nostru Archierarchŭ și făcĕtorulŭ de minunĭ Nicolae la anulŭ 7004, iar alŭ domnieĭ sale în alŭ patrudecilea anŭ. Luna Septembrie 30».

In biserică, la drépta, atârnă la părete unŭ portretŭ zugrăvitŭ în oleiŭ alŭ luĭ Stefanŭ celŭ Mare, pe care este scrisŭ românesce, în partea dréptă : «Stefanŭ celŭ Mare Domnŭ și Iroŭ alŭ Moldoveĭ care a domnitŭ de la anulŭ 1458 până la 1504 Iulie 2, aŭ ziditŭ mănăstirea acésta cum se vede la anulŭ 7004 Septembrie 30». Iar în partea stângă a portretuluĭ este scrisŭ : «Acestŭ chipŭ s'a făcutŭ acum la anulŭ 1827 Februarie 4».

Strana egumenéscă de archiereŭ din acéstă biserică are următórea inscripție românéscă : «Primesce o Christóse Impĕrate ale tale dintru ale tale de la credinciosŭ robulŭ tĕŭ Inochentie Iliopoleos, proestosŭ mănăstiriĭ sfântuluĭ Nicolae. 1820 Augustŭ 10».

Acéstă mănăstire a avutŭ o ogradă fórte mare și a fostŭ înconjurată cu zidŭ; ograda bisericeĭ se întindea până unde este astăḑĭ gara de la Botoșanĭ, și cuprindea maĭ multe fălcĭ de locŭ, cu curțile, beciurile, felurite zidirĭ și livada, cum se vede și din istorisirea baronuluĭ de Tott, care ne spune că în ograda acesteĭ mănăstirĭ se adăpostise la 1768 aprópe Botoșaniĭ întregĭ. Aicea eraŭ și curțĭ domnescĭ zidite de Stefanŭ celŭ Mare, ruinele cărora se cunosceaŭ încă nu de multŭ (1). Vechia intrare în mănăstire și vechia ușă a bisericeĭ, alăture cu care, în zidŭ, în partea dréptă, este inscripția slavonéscă a luĭ Stefanŭ celŭ Mare, era în vechime pe din susŭ, pe unde umbla și drumulŭ vechiŭ, cum se vede și din povestirea baronuluĭ de Tott; maĭ târḑiŭ însă ușa vechie a bisericeĭ s'a ziditŭ, cum se vĕdŭ urmele eĭ, și s'a deschisŭ ușa de astăḑĭ, atuncĭ când s'a mutatŭ drumulŭ mare pe unde merge astăḑĭ. Mănăstirea Popăuțiĭ n'are astăḑĭ nicĭ o îngrăditură.

La 1751 domnea pentru întâia óră în Moldova Constantinŭ Mihaĭ Cehan Racoviță Voevodŭ, care a domnitŭ astă-dată de la 20 Augustŭ 1749 până în Iulie 1753 (2). Dómna sa (Dómna Sultana) nu făcea copiĭ; ea murì la 1 Ianuarie 1753 și fù îngropată în mănăstirea Golia. La 7259 (1751) Vodă Constantinŭ Racoviță, vĕḑêndŭ

(1) Spătarulŭ Gane, în *Uricar*, VIII, 19. Beciurile se cunoscŭ încă și astăḑĭ.
(2) Letop. Moldov. III, 225, 234.

că nu face copiĭ, se hotărî să dea parte din averea sa la vre-o mănăstire, și iată ce scrie cronicarulŭ Moldoveĭ, Spătarulŭ Ioanŭ Canta: «*Era o biserică de pétră în Popăuțĭ la Botoșanĭ, făcută de Stefanŭ Voevodŭ celŭ bătrânŭ.* Constantinŭ Vodă i-a datŭ în acestŭ anŭ (7259) tóte moșiile tătâni-sĕŭ luĭ Mihaĭ-Vodă, și a făcut'o mănăstire cu igumenŭ și cu soborŭ, închinând'o la Patriarchia Antiochieĭ, unde este hramulŭ sfântuluĭ Nicolae» (1). Constantinŭ Vodă Racoviță a maĭ datŭ acesteĭ mănăstirĭ jumătate din moșia Tătărașiĭ, luând'o în schimbŭ de la Cămărașulŭ Stefanŭ Bosie, care o avea danie de la Ioanŭ Nicolae Mavrocordatŭ Voevodŭ, și ast-felŭ întregindŭ totŭ satulŭ Tătărașiĭ, din care jumătate era a târguluĭ Botoșaniĭ, care era domnescŭ, l'a datŭ sfinteĭ mănăstirĭ Popăuțiĭ împreună cu cea-laltă jumătate care era din loculŭ târguluĭ Botoșaniĭ (2). Vodă Constantinŭ Racoviță maĭ dăruì totŭ atuncĭ mănăstiriĭ Popăuțiĭ tótă dejma de pe totŭ hotarulŭ târguluĭ Botoșaniĭ ce era domnescŭ, și la 7261 (1753) iĭ maĭ dăruì și unŭ iazŭ ce pomenitulŭ Domnŭ l'a cumpĕratŭ de la familia Cantacuzinéscă(3).

Noĭ amŭ ḑisŭ altă dată, în *Scrisórea despre Tecuciŭ*, cum Domniĭ Racovițescĭ aŭ scornitŭ acéstă pacoste, de a dăruì la boerĭ și la mănăstirĭ moșiile d'imprejurulŭ târgurilorŭ carĭ eraŭ domnescĭ, și cât rĕŭ și câtă dare înapoĭ a făcutŭ eĭ târgurilorŭ cu asemenea daniĭ, și câte judecățĭ și câte urĭ aŭ născutŭ din acéstă urmare contrarie cu tradiția veche și cu obiceiurile țĕriĭ și a Domnilorŭ noștri ceĭ marĭ.... Bietele târgurĭ remâneaŭ aprópe numaĭ cu vatra, neavêndŭ unde trăì!.... (4).

Mănăstirea *Popăuțiĭ* saŭ a *sfântuluĭ Nicolae din Botoșanĭ*, avea pe lângă moșiĭ și scutelnicĭ (5). O carte a obștesceĭ adunărĭ a Moldoveĭ din 1813, întărită de Scarlatŭ Calimah Voevodŭ, dovedesce că acéstă mănăstire contribuea și ea, ca tóte mănăstirile din țéră, în-

(1) Letop. Moldov. III, 181.—Enachi Cogălnicénu, Letop. Moldov. III, 231.

(2) Chrisovulŭ luĭ Grigorie Ghica Voevodŭ din 7256 (1748), și chrisovulŭ luĭ Constantinŭ Mihaĭ Cehan Racoviță Voevodŭ din 7259 (1751).

(3) Chrisovŭ de la Constantinŭ Racoviță Voevodŭ din 2 Septembrie 7261 (1753).

(4) Al. Papadopol-Calimah, *Scrisóre despre Tecucĭ*; Convorbirile Literare din 1 Augustŭ 1885.

(5) Uricar. VII, 390.

chinate și neînchinate, și ca Mitropolia și tóte Episcopiile și ca toți boerii mari și mici și Visteria țerii, la întreținerea *scólei domnesci* din Iași, care se dicea și *Academia Domnéscă* (1).

Pe la 1819 se rânduise Igumenŭ mănăstirii Popăuții Archiereulŭ *Inochentie Iliupoleos*, care a făcutŭ la 1820, spre pomenire, strana despre care amŭ vorbitŭ mai susŭ. Acesta, la 1826, a fostŭ întăritŭ în Egumenia sa și de noulŭ Domnŭ Ioniță Sturza, după anaforaoa Mitropolitului și a Episcopilorŭ Moldovei din 22 Martie 1826 (2). Archiereulŭ Inochentie Iliupoleos a egumenitŭ mulți ani aicea, până pe la 1836 (3). Elŭ este îngropatŭ aicea în biserică, unde se păstréză pe o poliță și portretulŭ sĕŭ, cu portretele mai multorŭ alți Egumeni de Popăuți, aduse în biserică din casele egumeniei.

Egumenulŭ de Popăuți, ca toți egumenii mănăstirilorŭ celorŭ mari domnesci, făcea parte din Obștescile adunări ale Moldovei. In memorabila Carte a Obștescei Adunări din 9 Aprilie 1827, *pentru pronomiile Moldovei*, găsimŭ iscălitŭ și pe Egumenulŭ mănăstirii Popăuții *Inochentie Iliupoleos* (4)

In altarulŭ bisericei de la Popăuți sunt două icóne vechi: una a Maicei Domnului sub care este însemnatŭ grecesce Χεὶρ Ἱεροθέου Ἱερομονάχου πελοποννησίου: αψνβ'; adecă: «mâna lui Ieroteŭ Ieromonahulŭ Peloponesianulŭ, 1752,» și o altă icónă a sfântului Ioanŭ botezătorulŭ, cu aceeași inscripție și dată.

Pe turnulŭ de pe ușa bisericei este scrisă cu cifre romane, data unei ultime reparații, făcută de călugării greci la 1843, așa: MDCCCXXXXIII.

In fața bisericei este casa egumenéscă, de pétră, cu două rânduri, în care se află acum casarma de călărași.

Starea în care este acéstă mănăstire a lui Stefanŭ celŭ Mare este vrednică de plânsŭ; pe unele locuri în ea plouă, catapetésma e ținută din năuntru, în altarŭ, cu scândurele bătute în cuie . . . To-

(1) Uricar. IV, 177—183.
(2) Uricar. I, 215.
(3) C. Vernav, Rudimentum physiographiae Moldaviae, pag. 11, Budae 1836.
(4) Uricar, II, 206.

tulŭ dovedesce o desăvârşită nepăsare; şi însă acéstă mănăstire ne amintesce pe celŭ maĭ mare domnŭ alŭ ţeriĭ şi fapte gloriόse ale istorieĭ nóstre . . . Acéstă mănăstire a avutŭ moşiĭ, acarete şi viĭ carĭ s'aŭ secularisatŭ, dar care-ĭ daŭ celŭ puţinŭ dreptulŭ de a vrednicì reparaţie şi căutare!... Cu 36 de anĭ înainte, la 1851, aceste moşiĭ, acarete şi viĭ ale mănăstiriĭ Popăuţiĭ, secularisate la 1863, produceaŭ unŭ venitŭ anualŭ de peste 3000 galbenĭ. Aceste proprietăţĭ sunt: moşia Popăuţiĭ încunjurătóre mănăstiriĭ, cu cotunele, moşiile Băţoae şi Băloşesciĭ, 13 dughene în Botoşanĭ, locurĭ cu embaticŭ, şi maĭ multe viĭ (1). La câtŭ se urcă óre astăḑĭ, după 36 de anĭ, veniturile lorŭ, carĭ la 1851 produceaŭ peste 3000 de galbenĭ. Reparaţia mănăstiriĭ Popăuţiĭ n'arŭ fi deci o pomană, ci o datorie de împlinitŭ...

II. *Biserica sfântuluĭ Gheorghe.* Acésta se află în mijloculŭ oraşuluĭ. De-asupra uşeĭ bisericeĭ se citesce următórea inscripţie slavonesce;

ЄЛЄНЯ ДЄСПОТОВНЯ ГОСПОЖЯ ПЄТРЯ ВОЄВОДЯ ПОКОННЯ СЪЗДЯ СЄИ ХРЯМ В ИМѦ СВѦТЯГО ВЄЛИКОМѸЧЄНИКЯ ГЄОРГІЯ В БОТЪШЯНЯ ТЪРГЬ В ДНИ ГОСПОДЯРѦ ІѠ СТЄФЯН ВОЄВОДЯ И СЪВЪРШИ В ЛѢТО ‚ЗМѴѲ. МЄСЄЦЯ ОКТОМВРІѦ.

Adecă:

«Elena Despotovna, dómna luĭ Petru Voevod, a ziditŭ acestŭ hramŭ în numele sfântuluĭ mareluĭ mucenicŭ Gheorghe în târgulŭ Botăşanilorŭ, în ḑilele domnuluĭ Iω Stefanŭ Voevod. Şi l'a săvârşitŭ la aniĭ 7049 luna Octombrie» (2).

Dómna Elena Despotovna, ctitora acesteĭ bisericĭ, este a doua soţie a luĭ Petru Rareş Voevod domnulŭ Moldoveĭ (3). Ea era Sârbóică, fiica luĭ Despotŭ Craiuluĭ Sârbescŭ, din némulŭ Despoţilorŭ Grecescĭ (4). Legăturĭ prin căsătoriĭ între familiile domnilorŭ sârbescĭ şi românescĭ s'aŭ obicĭnuitŭ din vechĭ: aşa la 1274 Craiulŭ Sârbilorŭ Milutin a luatŭ de soţie pe fica cea maĭ mare a unuĭ domnŭ Românŭ πρώτῃ θυγατρὶ τοῦ τῆς Βλαχίας Ἄρχοντος, cum scrie istoriculŭ bi-

(1) Veḑĭ despre tóte aceste contractele şi tablourile publicate în jurnalulŭ *Zimbrulŭ*, No. 93 (an. I) din 14 Iunie, No. 17 (an. II) din 27 Augustŭ şi No. 18 din 30 Augustŭ 1851, Iaşĭ.

(2) Aniĭ 7049 este *1540*.

(3) Letop. Moldov. tom. I, pag. 163.

(4) Ibit., tom. I, pag. 148 şi tom. II, pag. 201.

zantinŭ Nichiforŭ Gregoras, care se crede de Cantemir să fi fostŭ o fică a luĭ Radu Negru Voevodŭ, saŭ a luĭ Dragoşŭ Vodă (1); aşa dómna luĭ Neagoe Vodă-Basarabŭ, domnulŭ Valachieĭ (1513—1521), *Miliţa Dómna*, era şi ea Sârbóică şi *Despotovna* saŭ *Despina*, fiica luĭ Lazărŭ Gheorghievicĭ Despotulŭ Serbieĭ (2), şi de aceea ea se numesce de comunŭ *Despina* saŭ *Dospina Dómna* (3).

Dómna Moldoveĭ *Elena Despotovna*, ctitora de la *Botoşanĭ*, era o femee vrednică, îndrăsnéţă şi învĕţată. Ea cunoscea atât de bine limba slavonéscă, în cât scriea scrisorĭ slavonescĭ, cu mâna eĭ, în trebile domnieĭ, sultanuluĭ Suleiman (4), căcĭ în vremile de maĭ ’nainte, când cancelaria domnéscă scriea slavonesce, Sultaniĭ corespundeaŭ cu domniĭ Moldoveĭ şi aĭ Valachieĭ în limba slavonéscă, cum corespundeaŭ ungaresce cu domniĭ Ungarieĭ. Elena Dómna Despotovna era fórte iscusită şi în meşteşugulŭ cusutuluĭ. La mănăstirea Putna se păstréză unŭ acoperemîntŭ (*pocroveţŭ*) de mătasă galbenă închisă, de 87 cm. în lăţime şi 75 cm. în lungime, în douĕ cornurĭ cu canafĭ verḑĭ, iar în cele-lalte douĕ cu canafĭ albastri şi cu următórea inscripţiune slavonesce: **СЪИ ПОКРОВЕЦЬ СЪТВОРИ ГПД҃ЖЯ ЕЛЇНЯ ПЕТРЯ ВОЕВОНДЪ ДЩЕР ДЇСПОТЯ И ДЯДЕ ЕГО ВЪ ЗЯДШѦЕ СЕБѢ ВЪ ПѸТИНСКОИ МОНЯСТИРИ ИЖЕ ЕСТ ХРЯМ ѸСПЕНИЕ ПРѢС҃ТѢИ БЦѦ. ВЛ҃ТО ЗМД.**

Adecă:

«Acestŭ pocroveţŭ îlŭ lucră Dómna Elena a luĭ Petru Voevoda fiica Despotuluĭ, şi îlŭ dădu spre desufleţie şie la mănăstirea Putna unde este hramulŭ Adormireĭ Prea-sfinteĭ Născătóreĭ de Dumneḑeŭ. In aniĭ 7044» (5). Inscripţia acésta de la Putna este cusută cu fire de aurŭ de jurŭ împrejurulŭ pocroveţuluĭ, iar la mijlocŭ se află cusute, cu firŭ de aurŭ şi de argintŭ, precum şi cu mătasă roşie şi verde, maĭ multe pajure câte cu douĕ capete şi între capete câte cu o cruce (6).

(1) Cantemir, Croniculŭ Româno-Moldo-Vlahilorŭ, tom. II, pag 390—402, Iaşĭ 1836.
(2) Φωτεινός Ἱστορία τῆς Δακίας tom. II, pag. 84.—Şincai, Cronic. Român., tom. II, pag. 134.
(3) Magazin istoricŭ pentru Dacia, tom. I, pag. 158.
(4) Letop. Moldov. I, 165, şi Constantinŭ Căpitanulŭ, Istoria Domnilorŭ Ţereĭ Românescĭ în Magazinŭ istoricŭ pentru Dacia, tom. I, pag. 173.
(5) Adecă 1536.
(6) S. Fl. Marian, Câte-va inscripţiunĭ şi documente din Bucovina, pag. 5, Bucurescĭ 1885.

Acésta evlaviósă dómnă, Elena Despotovna, a avută ună sfârşită crudă şi nemeritată. Petru Rareşă, soţulă eĭ, murindă la 5 Septembrie 1547, lăsă doĭ fiĭ: Iliaşă şi Stefană. Iliaşă Vodă, în locă să mérgă pe urmele tatăluĭ sĕă, a fostă ună tirană şi ună desfrânată; şi la 1 Maiă 1551, lăsândă domnia şi ţéra pe séma frăţine-sĕă Stefană şi a mumeĭ sale Elena Dómna, se duse la Sultană Suleiman şi se turcì, luândă numele de Mehmet, pentru care Sultanulă îlă făcă Paşă de Dorostol. Iar Stefană Vodă, suindu-se pe tronulă Moldoveĭ, la 15 Iunie 1551, domnì până la Septemvrie 1553, când într'o nópte a fostă asasinată de boeriĭ sĕĭ la Ţuţora, dormindă în cortulă sĕă.... Asasiniĭ proclamară pe locă domnă pe unulă dintre eĭ, pe *Joldea*, şi aă şi pornită cu elă spre Sucéva, şi aă venită până la *Şipote* pe apa Miletin, aprópe de Botoşanĭ, hotărândă totă-odată să-ĭ dea luĭ Joldea-Vodă de dómnă pe Domniţa Ruxanda fata luĭ Petru Rareşă Voevodă, sora luĭ Stefăniţă Vodă asasinată de eĭ. Dar Joldea-Vodă şi trădătoriĭ nu s'aă bucurată multe ḑile de isbânda loră, căcĭ alţĭ boerĭ pribegĭ în Polonia, aflândă de sfârşitulă luĭ Stefăniţă Vodă, luândă ajutoră de la Sineavski Voevodulă Galiţieĭ, proclamară domnă pe Petre Stolniculă de la Lăpuşna, cu numele de *Alexandru* Voevodă (Lăpuşnénulă) şi plecară cu elă în grabă asupra luĭ Joldea Vodă care mergea spre Suceava, să facă nuntă cu Domniţa Ruxanda. Alexandru Vodă Lăpuşnénulă trimete înainte pe Vorniculă Moţocă cu óste leşéscă, şi acesta, prinḑêndă calea la Şipote, împresóră pe Joldea Vodă, îlă bate şi-lă prinde viă, îĭ spinteca nasulă, ca să nu maĭ pótă domnì, şi-lă dă la călugărie. Alexandru Lăpuşnénulă, suindu-se pe tronă, luă de femee pe Domniţa Ruxanda, pe care trădătoriĭ o menise luĭ Joldea Vodă. Din porunca luĭ Lăpuşnénu, văduva luĭ Petru Rareşă, Elena Dómna Despotovna, a fostă sugrumată! (1).

Dómna Elena Despotovna este înmormîntată cu soţulă eĭ Petru

(1) Chronica veche a Moldoveĭ scrisă de călugăriĭ de la Putna, în Archiva Istor. a României, tom. III, pag. 12. — Vojciski, Biblioteca Starozytna, tom. VI, pag. 65, apud Hajdeu, nota în Archiv. Istor. a Român. tom. I, pag. 126. — Letop. Moldov. tom. I, pag. 173–177. — Fotino, tom. III, pag. 76—77.

Vodă Rareşŭ în mănăstirea Probota din judeţulŭ Suceva. Dómna cea întâiŭ a luĭ Petru Rareşŭ, Maria, este îngropată în mănăstirea Putna, unde urma se fie îngropaţĭ şi Petru Rareşŭ şi a doua sa dómnă după obiceiŭ, însă din îndemnulŭ Mitropolituluĭ Moldoveĭ Grigorie, care a fostŭ 23 de anĭ egumenŭ mănăstiriĭ Probota, Petru Vodă Rareşŭ şi dómna sa Elena, cu copiiĭ lorŭ, *şĭ-aŭ alesŭ loculŭ înmormîntăreĭ în acea mănăstire Probota, măcar că din vechĭ se înmormînta Domniĭ în mănăstirea Putna*, cum ne încredinţéză însuşĭ Mitropolitulŭ Gavriilŭ, prin cartea sa din 9 Septembrie 7071, adecă 1562 (1).

Dómna Elena Despotovna a începutŭ, cum se vede, zidirea bisericeĭ sfântuluĭ Gheorghe din Botoşanĭ în Octombrie1 541, când trăia soţulŭ eĭ Petru Vodă Rareşŭ, carele a muritŭ la 1546 (2); dar a sfârşit-o în ḑilele luĭ Ştefanŭ Voevodŭ fiulŭ sĕŭ, care a domnitŭ de la 1551 până la 1553 (3). După obiceiulŭ doveditŭ prin multe inscripţiĭ de pe bisericĭ, şi spre a învecĭnicì data când a început-o, Elena Dómna a pusŭ velétulŭ de 7049 (1541) Octombrie.

La 1800 acéstă biserică s'a reparatŭ de *neguţătoriĭ din Botoşanĭ*, cum dovedesce inscripţia de pe uşa nartexuluĭ în partea stângă şi strana proestosuluĭ, înnoită totŭ atuncĭ, care pórtă data de 1800.

III. *Biserica Uspenieĭ* adecă a Adormireĭ Maiceĭ Domnuluĭ.

Precum Petru Rareşŭ Voevodŭ avea râvna de a zidì mănăstirĭ şi bisericĭ cât de multe (4), aşa şi soţia sa Dómna Elena Despotovna avea zelulŭ evlaviosŭ să totŭ zidéscă lăcaşe sfinte. Nu trebue să ne pară astăḑĭ, că mulţimea bisericelorŭ şi a mănăstirilorŭ din seculiĭ trecuţĭ n'a adusŭ nicĭ unŭ folosŭ pentru cultura ţĕriĭ, pentru apĕrarea eĭ contra păgânilorŭ şi pentru păstrarea limbeĭ ro-

(1) Archiva Istor. a Românieĭ, tom. I, part. II, pag. 22, No. 292.

Melchisedek, O visită la câte-va mănăstirĭ şi bisericĭ antice din Bucovina, pag. 14—15, Bucurescĭ 1885.

Melchisedek, Notiţe istorice şi archeologice adunate de pe la 48 mănăstirĭ şi bisericĭ antice, din Moldova, pag. 153—155, Bucurescĭ 1885.

(2) Letop. Moldov. tom. I, pag. 172.

(3) Ibid., tom. I, pag. 174.

(4) Ibid., tom. I. pag. 172. — Constantinŭ Căpitanulŭ, Istoriile Domnieĭ Ţĕriĭ Românescĭ, în Magazinŭ Istoricŭ pentru Dacia, tom. I, pag. 175.

mânescĭ. Cetițĭ între altele chrisóvele luĭ Petru Rareșŭ pentru mănăstirea Bistrița din 1546, și pentru mănăstirea Bisericaniĭ (1); cetițĭ mulțimea de manuscrise de prin vechile epoce, în limba românéscă, *Letopisețulŭ celŭ moldovenescŭ*, scrisŭ de călugăriĭ de la Putna pe la 1466—1552, traducerile sfintelorŭ scripturĭ, d. e. Codicele Voronețeanŭ, Psaltirea diaconuluĭ Coresi și câte altele, carĭ ne-aŭ păstratŭ limba și istoria, și vețĭ vedé cât patriotismŭ a presidatŭ la zidirea acelorŭ bisericĭ și mănăstirĭ, și ce înalte cugetărĭ de iubire de țéră sunt unite cu începutulŭ lorŭ!.. Poetulŭ francesŭ Auguste Barbier a ḑisŭ cu dreptate despre zidirile piόse din vécurile trecute (2) :

«*La vie! elle n'est plus dans ces lieux où l'on prie,*
Mais où l'homme combat le sol avec furie,
Pour en faire couler des torrents de plaisir
Sur tous les corps mortels exhalant un soupir.
O race de nos jours, ô chercheurs pleins d'audace,
O rudes conquérants du temps et de l'espace,
Couvrez le globe entier de vos routes de fer,
Et sous la geule en feu de vos dragons de mer
Maîtrisez les assauts de la vague écumante,
Epuisez les venins de la terre fumante
Et muselez la foudre à nos regards surpris,
C'est votre œuvre, c'est bien!... *Mais soyez sans mépris*
Pour les nobles travaux du pieux moyen âge.
De loin il peut sembler perdu dans un nuage
Et tout enseveli dans des langes grossiers
De misère ignorante et de faits meurtriers:
Cependant cette époque en puissance féconde
Ne fut pas sans profit pour la grandeur du monde»...

Acele mănăstirĭ, acele case de rugăciune și de scόlă, aŭ fostŭ încă unŭ adăpostŭ la desele invasiĭ și risipurĭ de prin acele vremĭ. De aceea, care de care se întrecea să cládéscă bisericĭ și mănăstirĭ. Vodă Dimitrie Cantemirŭ scriea la 1708 despre Moldova: «Numaĭ în ținutulŭ Suceveĭ sunt vr'o 60 de bisericĭ de pétră, și în tótă

(1) Uricar. IV, 421—424. — Foiletonulŭ Zimbruluĭ No. 43, Iașĭ 1855.
(2) Auguste Barbier, Silves, pag. 240. Paris 1864.

țéra de susŭ maĭ multŭ de 200 mănăstirĭ marĭ de pétră.... In Moldova, mănăstirĭ marĭ cu Archimandrițĭ sunt numaĭ patru, iar maĭ micĭ cu Egumenĭ sunt maĭ multŭ de două sute, și maĭ pre atâtea și schiturĭ, pe carĭ le aŭ supt stăpânire mănăstirile acestea..... Acestea sunt unele *închinate* și altele *slobode*... Acelea sunt închinate la Ierusalimŭ, saŭ la Sinai, saŭ la sfântulŭ Munte...» (1).

Dómna Elena decĭ, după ce la 1541 a ziditŭ în Botoșanĭ *biserica sfântuluĭ Gheorghe*, a ziditŭ în urmă, *totŭ aicĭ în Botoșanĭ*, și acéstă biserică a *Uspenieĭ*. Inscripția slavonéscă de pe păretele bisericeĭ, săpată în pétră, pe care am decalcat-o și am tradus-o românesce, ne spune că acéstă biserică s'a ziditŭ la 7060, adecă la 1552, de dómna Elena Despotovna. Iată acéstă inscripție:

«ИЗВОЛЕНІЕМ ѾЦА И ПОСПОШЕНІЕМ СЫНА И СЪВЪРШЕНІЕМ СТО ДХА. СЕ АЗ РОБА БОГА МОЕГО ГДА ГСА ХРИСТА ЕЛЕНА ДЕСПОТОВНА ГОСПОЖА ПЕТРА ВОЕВОДА ДЩЕРЬ ІОАННА ДЕСПОТА ЦАРѦ БЛАГОВОЛНЫМЪ СВОИМ ПРОИЗВОЛЕНІЕМ И ДОБРЫМ ПРОМЫСЛОМ СЪЗДА ХРАМ СЪИ ВЪ ИМѦ ОУСПЕНІЕ ПРТЫѦ ВЛАДИЧИЦѢ НАШЕИ БЦИ И ПРНОДѢВ МАРИ=І ѾСЪВРШИСѦ ВЛТѠ ,ЗӠ АВГ ЕІ».

Adecă:

«Cu voia Tatăluĭ și cu ajutorulŭ Fiuluĭ și cu plinirea sfântuluĭ Duhŭ. Iată eŭ róba Dumnedeuluĭ meŭ Domnulŭ Iisus Christosŭ Elena Despotovna Dómna luĭ Petru Voevodŭ fiica luĭ Ioanŭ Despotŭ Țarulŭ, cu de bună voia mea și cu bunŭ cugetŭ am ziditŭ acestŭ hramŭ în numele Uspenieĭ (Adormireĭ) Présfinteĭ stăpâneĭ nóstre Născĕtóreĭ de Dumnedeŭ și pururea Fecióreĭ Maria. Și s'aŭ săvârșitŭ la anulŭ 7060 Augustŭ 15».

In pridvorŭ este următórea inscripție a luĭ Mihaiŭ Racoviță Voevodŭ, scrisă românesce la 1725:

АЧЕАСТЪ СФТЪ БІСЕРИКЪ ЧЕ СЕ ПРЪЗНѪЕШТЕ ХРАМѪЛ ѪСПЕНІЕЙ ЕСТЕ ФЪКѪТЪ ДЕ ДОАМНА ЕЛЕНА СОЦІА ЛѪІ ПЕТРѪ ВОЕВОД ФИКА ЛѪИ ІОАН ДЕСПОТ ВОЕВОД, ЛА ЛЕТ ,ЗӠ АѪГѪСТ ГЕ ШИ ЕСТЕ ÎНОІТЪ ДЕ ІѠ МИХАІЛ РАКОВИЦЪ ВОЕВОД ЛА ЛЕТ ,ЗСЛГ.

Adecă:

«Acéstă sfântă biserică ce se prăznuesce hramulŭ Uspenieĭ este

(1) Descrierea Moldoveĭ, part. II, cap. XVII, pag. 261 și part III, cap. III, pag. 301.

făcută de Dómna Elena soția luĭ Petru Voevodŭ fica luĭ Ioanŭ Despotŭ Voevodŭ, la let 7060 (1552) Augustŭ 15, și este înnoită de Iω Mihailŭ Racoviță Voevodŭ la let 7233» (1725).

La 1819 clopotnița acesteĭ bisericĭ a fostŭ reedificată. Inscripția românéscă dice: «† Acéstă clopotniță din temelie s'a făcutŭ din noŭ cu acoperemîntulŭ și totŭ meremetulŭ cu cheltuiala sfinteĭ bisericĭ și cu ajutorulŭ pravoslavnicilorŭ Creștinĭ prin silințele epitropilorŭ și a preoților slujitorĭ a sfinteĭ bisericĭ la anulŭ 1819, Augustŭ 15».

Icónele cele marĭ din biserică (icónele împĕrătescĭ) aŭ fostŭ reînnoite la 1829. Ele sunt de o pictură frumósă și viuă, după stilulŭ de la Muntele sfântŭ alŭ scóleĭ luĭ Panselinos (1). Ceea ce ne intereséză încă, este că zugravulŭ acestorŭ icóne a fostŭ moldovanŭ, ba chiar botoșenénŭ, și anume *(paharniculŭ) Vasili Mihailŭ*, cum se vede însemnatŭ cu mâna sa sub fie-care din aceste sfinte icóne cu data *1829*. Mulțĭ botoșenenĭ mi-aŭ spusŭ că l'aŭ cunoscutŭ, căcĭ elŭ n'a muritŭ așa de multŭ.

Biserica Uspenieĭ din Botoșanĭ se dice și *biserica domnéscă a Uspenieĭ* (2) și *Biserica Dómneĭ*.

Am găsitŭ între cărțile din acéstă biserică două importante: una este tipărită la *1745* în tipografia vecheĭ Episcopiĭ moldovenescĭ de la Rădăuțĭ sub titlulŭ următorŭ: ДИТРꙊ СЛАВА СФНТЕI ДЕ О ФИИЦЪ ДЕ ВИЯЦЪ ФЪКЪТОАРЕ ШИ НЕДЕСПЪРЦИТЪ ТРОИЦЪ Tatăluĭ și fiuluĭ și Duhuluĭ sfântŭ, tipăritu-s'aŭ acestŭ ЧЕАСЛОВ după rânduiala celorŭ grecescĭ, acum întâĭ în dilele Prea-luminatuluĭ și Prea-înălțatuluĭ Domnŭ Ion Nicolae Voevodŭ Mavrocordatŭ, cu blagoslovenia Prea-osfințituluĭ Kir Nichiforŭ Peloponesianulŭ Mitropolitulŭ a tótă Moldova cu osârdia reposatuluĭ Kir Varlaamŭ Episcopŭ Rădăuțuluĭ *întru a sa din*

(1) *Manuilŭ Panselinos*, aghiografŭ saŭ iconografŭ grecŭ bizantinŭ, a trăitŭ în secol. XII în dilele împĕratuluĭ Andronicŭ I Paleologulŭ. Manuilŭ Panselinos este, cum se esprimă Didron și Paul Durand, Rafaelulŭ saŭ Giotto al scóleĭ bizantine. Doritorĭĭ de a studia școla și arta luĭ Panselinos potŭ consulta: *Manuel d'iconographie chrétienne grecque et latine avec une introduction et des notes par M. Didron, traduit du manuscrit byzantin, le guidé de la peinture par le Docteur Paul Durand. Paris 1845 pag. I–XLVIII și 1–483.*

(2) Vedĭ Chrisovulŭ luĭ Alexandru Moruz Voevodŭ din 1806, în Uricar, tom. II, pag 59.

noŭ făcută tipografie din Rădăuţĭ. In aniĭ de la zidirea lumiĭ ҂ЗСНД (7254), iar de la Christosŭ ҂АΨМЕ (1745) mesaţa Septembrie 21». Acésta ne dovedesce că în Rădăuţĭ a esistatŭ o tipografie vechie, maĭ vechie decât de la 1745, de óre-ce, cum ḑice frontispiciulŭ Ceaslovuluĭ, tipografia care esista la 1745 în Episcopia de Rădăuţĭ, era *din noŭ făcută de Varlaamŭ Episcopulŭ Rădăuţuluĭ.*

A doua carte este unŭ ТРІОД tipăritŭ la 1731 Iulie 4 *în tipografia sfinteĭ Episcopiĭ de Râmnicŭ în ḑilele Episcopuluĭ de Râmnicŭ Inochentie.* Acéstă carte are importanţa eĭ pentru biserica *Uspenieĭ*, pentru că pe ea, la începutŭ, în şirŭ de maĭ multe file, în josulŭ lorŭ, este scrisŭ cu mâna unuĭ vechiŭ epitropŭ alŭ bisericeĭ *(Teodorŭ Stihi)* că «acéstă sfântă carte ce se chiamă *Triodŭ* s'a cumpĕratŭ din venitulŭ dughenilorŭ şi s'a datŭ la *Biserica Albă ce este hramulŭ Adormireĭ Maiceĭ Preciste*, ca să fie pomană, de Teodorŭ Stihi». Vrea să ḑică, biserica Uspenieĭ se ḑicea şi *biserica albă.* In Moldova sunt maĭ multe bisericĭ, şi chiar vechia Mitropolie din Iaşĭ, care se numea *biserica albă.* N'am pututŭ găsì încă, care a fostŭ începutulŭ şi causa acesteĭ prenumirĭ.

Maĭ sunt şi alte bisericĭ vechĭ în Botoşanĭ, dar cu multŭ maĭ moderne. Originele lorŭ sunt totuşĭ de multŭ preţŭ pentru istoria acestuĭ oraşŭ. Acelŭ care se va ocupa maĭ cu dinadisulŭ de ea, le va putea cerceta cu folosŭ, precum şi vechile chrisóve domnescĭ ce sunt în primăria de Botoşanĭ, şi carĭ se datorescŭ în mare parte păstrăreĭ şi zeluluĭ d-luĭ Teodorŭ Pisoski, nepotulŭ reposatuluĭ Tudorachi Pisoski, unulŭ din epitropiĭ saŭ vechilĭ, târguluĭ Botoşanĭ, pe la 1844.

In Botoşanĭ a fostŭ din vechime o *Scólă domnéscă* care luase o mare desvoltare. Despre acéstă scólă, eŭ cunoscŭ următórele chrisóve domnescĭ:

1. De la 7267 (1759) Decembrie 20, chrisovŭ de la Ioanŭ Teodorŭ Calimahŭ Voevodŭ, pentru înfiinţarea uneĭ scolĭ domnescĭ în târgulŭ Botoşaniĭ pentru învĕţătura copiilorŭ, *cum a fostŭ şi maĭ înainte.* Se hotăresce léfa dascăluluĭ 200 leĭ pe anŭ, scutire de birŭ şi de orĭ-ce dărĭ şi angariĭ; dascălulŭ să nu plătéscă desetină şi

goştină pe 50 de stupi şi pe 50 de oĭ; să aibă, pentru slujba sa unŭ *omŭ străinŭ*, care să nu plătéscă nicĭ o dare vistierieĭ, ci să fie numaĭ pentru slujba caseĭ dascăluluĭ. Acestŭ chrisovŭ titluesce pe ispravniculŭ de Botoşanĭ *Vornicŭ de Botoşanĭ* (1).

2. De la 1793 Septembrie 30, chrisovŭ de la Mihailŭ Constantinŭ Suţu Voevodŭ, prin care *închină biserica Uspenieĭ la scólă din Botoşanĭ*, dândŭ tóte veniturile acesteĭ bisericĭ, adecă dughene şi orĭ-ce arŭ maĭ avé, pentru întreţinerea scoleĭ şi a bisericeĭ; rânduesce epitropĭ, atâtŭ asupra aceĭ scolĭ cât şi asupra bisericeĭ, doĭ neguţitorĭ fruntaşĭ din Botoşanĭ, anume pe *Teodorŭ Musteaţă* şi pe *Gligoraşŭ Avramŭ*. Dascaliĭ, adecă *dascălulŭ elinescŭ* şi *dascălulŭ de carte bisericéscă, adecă slavonéscă*, şi *dascălulŭ de carte moldovenéscă*, să se rânduiască de *Epitropia scóleĭ ceĭ marĭ domnescĭ din Iaşĭ*; lefile dascălilorŭ să se plătéscă din cassa scólelorŭ, şi spre ajutorŭ Vodă Suţu maĭ dăruesce acesteĭ scolĭ din Botoşanĭ *12 scutelnicĭ* (2).

3. Din 1796 Februarie 15, chrisovŭ de la Alexandru Ioanŭ Calimahŭ Voevodŭ prin care, după cererea Epitropieĭ bisericeĭ Uspenieĭ şi a scóleĭ din Botoşanĭ, întăresce cele cuprinse în chrisovulŭ de maĭ sus alŭ luĭ Vodă Suţu (3).

4. Din 1797 Iulie, chrisovŭ de la Alexandru Ioanŭ Calimahŭ Voevodŭ, prin care se acordă, spre ajutorŭ, *scóleĭ pentru învĕţătura obştieĭ din Botoşanĭ în limba elinéscă şi moldovenéscă*, să aibă a scutì câte 300 boĭ de negoţŭ de vamă şi de cornăritŭ, pe fie-care anŭ, spre a puté ajunge veniturile eĭ pentru a se cuprinde plata dascălilorŭ şi a *se ajutora şi din ucenicĭĭ* (eleviĭ) *ceĭ strĕinĭ ce năzuescŭ la învĕţătură din alte ţinuturĭ* (4).

5. De la 1806 Augustŭ 17, chrisovŭ de la Alexandru Constantinŭ Muruz Voevodŭ, prin care hărăzesce scóleĭ din Botoşanĭ 870 leĭ pe anŭ, ca să se dea *dascălilorŭ elinescĭ şi moldovenescĭ* aşezaţĭ spre învĕţătură publică, peste venitulŭ *bisericeĭ domnescĭ a Uspenieĭ*,

(1) Uricar. tom. II, pag. 51.
(2) Ibid., tom. II, pag. 53–55.
(3) Ibid., tom. II, pag. 55—57.
(4) Ibid. tom. II, pag. 57—58.

*

care este legatŭ la scolile aceste. Și fiind-că venitulŭ Botoșanilorŭ este alŭ Dómneĭ, să se dea din acestŭ venitŭ alŭ Dómneĭ la scóla din Botoșanĭ câte 300 leĭ pe anŭ, și să aĭbă a maĭ scutì scóla acésta din Botoșanĭ încă 200 boĭ de negoțŭ, de vamă și de cornăritŭ, pe fie-care anŭ, peste aceĭ 300 acordațĭ a se scutì de Vodă Alexandru Calimahŭ (1).

6. Din 1820 Martie 5, chrisovŭ de la Mihailŭ Grigorie Suțu Voevodŭ, prin care întăresce tóte privilegiile și veniturile *Scóleĭ domnescĭ din târgulŭ Botoșaniĭ;* îĭ maĭ adaogă 10 scutelnicĭ, organiséză epitropia acesteĭ școlĭ, adecă chipulŭ alegereĭ și alŭ administrațieĭ sale, adăogândŭ și acestŭ Domnŭ, peste hărăzirea luĭ Alexandru Muruz Voevodŭ, ca *din baniĭ biruluĭ Botoșanilorŭ ce este venitŭ alŭ luminateĭ Dómne,* să se maĭ dea câte 300 leĭ pe totŭ anulŭ la acéstă școlă. In acéstă scólă din Botoșanĭ, din biserica Uspenieĭ, se vĕdŭ treĭ profesorĭ : *dascălŭ pentru limba elinéscă* (cursulŭ superiorŭ), *dascălŭ pentru limba grecéscă,* și *dascălŭ pentru limba moldoveuéscă a patrieĭ* (2). Acum dascălulŭ pentru limba slavonéscă era înlocuitŭ, și în scóla din Botoșanĭ și în cea din Iașĭ, cu dascălulŭ pentru limba grecéscă modernă.

Să observămŭ că acestŭ chrisovŭ dovedesce că pe la 1820 *venitulŭ Botoșanilorŭ* totŭ făcea încă parte din *apanagiulŭ Dómneĭ.* Și fiind-că este vorbă despre acestŭ apanagiŭ, vomŭ nota spre sciința celorŭ ce se ocupă cu istoria vechilorŭ instituțiĭ ale țeriĭ, că se găsesce în Archiva Statuluĭ unŭ jurnalŭ No. 3 din 31 Octomvrie 1827 alŭ Obștesceĭ Adunărĭ a Moldoveĭ în care se ḑice : «D-lŭ Hatmanŭ Alecu Ghica, d-lŭ Vistiernicŭ Iordachi Catargiŭ, d-lŭ Hatmanŭ Răducanulŭ Roset, d-lŭ Vel-logofătŭ Teodorŭ Balșŭ, d-lŭ Vistiernicŭ Iordachi Roset s'aŭ unitŭ a nu se da Vistieriei *birulŭ și venitulŭ Botoșanilorŭ,* fiind-că acestŭ venitŭ și de la așezarea biruluĭ din 1804 și *din învechimea cea nepomenită, și din istorie, este cunoscutŭ ca unŭ apanagiŭ alŭ Dómneĭ, și venitulŭ Țiganilorŭ Gospod* (domnescĭ)

(1) Uricar. tom. II, pag. 59 – 60
(1) Ibid., tom. II, pag. 61 – 67

a fostŭ dintru începutŭ a Corónei. Să rămâie dar totŭ așa, ca *nisce învechite legiuirĭ a corónei*» (1).

La 1803 târgoveţiĭ din Botoșanĭ aŭ avutŭ mare cumpănă și judecată: Eĭ aŭ jăluitŭ Domnuluĭ Alexandru Muruz Voevodŭ, că moșia ce din vechĭ a fostŭ slobodă, împrejurulŭ acestuĭ târgŭ, pe care se hranea târgoveţiĭ și vitele lorŭ, dându-se danie mănăstiriĭ sf. Nicolae (Popăuţiĭ) de acolo, de Constantinŭ Racoviţă Voevodŭ, maĭ înainte târgoveţiĭ n'aŭ fostŭ supěraţĭ de către mănăstire decât numaĭ cu dijma obicĭnuită din semănăturile și fâneţele ce făceaŭ, iar de la o vreme Egumeniĭ i-aŭ strâmtoritŭ cu totulŭ, aŭ cuprinsŭ multe case din vatra târguluĭ, și osebitŭ aŭ strâmtatŭ imașulŭ împrejurulŭ târguluĭ, și alte maĭ multe asuprirĭ și nedreptăţĭ. Decĭ Vodă Muruz a scosŭ la Divanŭ și la totŭ sfatulŭ pe Egumenulŭ mănăstiriĭ și pe târgoveţĭ, a cercetatŭ documentele și chrisóvele vechĭ și a datŭ dreptate târgoveţilorŭ, statornicindŭ, prin cartea domnéscă din 31 Iulie 1803, drepturile lorŭ și ale mănăstiriĭ, și rânduindŭ *Vornicilorŭ de Botoșanĭ* să aducă la îndeplinire acea carte. Domnulŭ Muruz a datŭ două asemenea cărţĭ domnescĭ, una mănăstiriĭ sf. Nicolae (Popăuţiĭ) și alta târgoveţilorŭ de Botoșanĭ (2). Insă acestŭ procesŭ și aceste prigonirĭ s'aŭ maĭ lănţuitŭ maĭ târḑiŭ, și abea la 1844 s'aŭ curmatŭ, fiindŭ apěrătorŭ din partea orașuluĭ Botoșaniĭ Mihailŭ Kogălnicénu, maiorŭ și adiutantŭ domnescŭ, cum dovedescŭ actele ce se păstréză în Primăria de Botoșanĭ. Acestŭ procesŭ a rěmasŭ vestitŭ în istoria Moldoveĭ și neuitatŭ în viaţa luĭ Mihailŭ Kogălnicénu.

In Archiva Statuluĭ din Iașĭ se póte vedé memoriulŭ scrisŭ și desvoltatŭ de acestŭ eminentŭ barbatŭ alŭ ţeriĭ, în audienţa Divanuluĭ Domnescŭ din 13 Octomvrie 1844, când s'aŭ judecatŭ cu Archimandritulŭ Cirilŭ, Egumenulŭ mănăstiriĭ Popăuţiĭ. Kogălnicénu, urmatŭ de ceĭ-lalţĭ vechilĭ aĭ obștieĭ târgoveţilorŭ de Botoșanĭ, și anume de Serdarulŭ Costachi Mavroene (Caraieni), de Ser-

(1) Acestŭ jurnalŭ alŭ Obștesceĭ Adunărĭ din 1827, s'a publicatŭ în Uricar, tom. VII, pag. 107—108.

(2) Veḑĭ acéstă carte domnéscă în Uricar, IV, 157—164.

darulŭ Tudorachi Pisoski și de Costachi Lazu, și de unŭ numerosŭ publicŭ, se înfățoșà la Divanulŭ Domnescŭ. Domnulŭ poruncise prin ofisŭ Mareluĭ Logofătŭ alŭ Dreptățiĭ și Iurisconsultuluĭ Statuluĭ să stee de față în acestŭ procesŭ, la judecata Divanuluĭ. Mare Logofătŭ alŭ Dreptățiĭ era Logofătulŭ Al. Mavrocordatŭ, Iurisconsultŭ alŭ Statuluĭ era Comisulŭ Neculaĭ Docanŭ, care studiase dreptulŭ la facultatea de Paris, iar judecătorĭ Vorniculŭ Petrachi Roset presidentŭ, și membriĭ: Vorniculŭ Iordachi Miclescu, Vorniculŭ Tudorachi Paladi, Vorniculŭ Niculaĭ Milu, Postelniculŭ Dimitrachi Branŭ, Postelniculŭ Gheorghe Hermiziŭ și Postelniculŭ Vasile Veissa. Kogălnicénu isbutì să înduplece pe Președintele Divanuluĭ, Vorniculŭ Petrachi Roset, să dee voe ca procesulŭ se fie tractatŭ în publicŭ, cu ușile deschise. Pentru întâia óră se judeca așa unŭ procesŭ în Moldova. O lume întrégă venise din tóte părțile să asiste. De și Divanulŭ Domnescŭ urma, cum se ḑice, să respingă reclamația târgovețilorŭ de Botoșanĭ, dar opinia publică învăpăiată de argumentele, de vioiciunea și de elocuența luĭ Kogălnicénu, a fostŭ atâtŭ de hotărîtóre în dreptatea târgovețilorŭ, în cât Egumenulŭ de Popăuțĭ Cirilŭ, omŭ de mare prudență, a declaratŭ la sfârșitŭ că lasă în dreptatea târgovețilorŭ 850 fălcĭ de pămîntŭ, cum se vede în hotărîrea Divanuluĭ Domnescŭ (1). Ast-felŭ târgulŭ Botoșaniĭ a isbutitŭ să scape din multŭ ce i se cuvinea, aceste 850 fălcĭ de moșie: «*dans une partie de boxe, il vaux mieux perdre un oeil que les deux yeux.*» Egumenulŭ Cirilŭ, uimitŭ de elocuența și de înfățoșarea luĭ Kogălnicénu, devenì din acelŭ momentŭ admiratorulŭ și prietenulŭ seŭ. Tóte aceste aŭ fostŭ bune; dar înalteĭ oblăduirĭ i se păruse că purtarea luĭ Mihailŭ Kogălnicénu, *maiorŭ și adiutantŭ domnescŭ*, arŭ fi fostŭ turburătóre; decĭ a doua ḑi, 14 Octomvrie 1844, unŭ oficerŭ cu unŭ detașamentŭ de lăncerĭ pusŭ la ordinele Agăĭ de orașŭ Tudorachi Ghica, urmatŭ de Comisarulŭ Urzică, încunjurândŭ casa luĭ Kogălnicénu,

(1) Hotărîrea Divanuluĭ Domnescŭ s'a publicatŭ de Primarulŭ de Botoșanĭ G. Hasnașŭ, împreună cu alte acte, într'o broșură editată de elŭ sub titlu: Colecție de Regulamente, Ordonanțe și alte dispozițiunĭ privitóre la administrația Comuneĭ Botoșanĭ, pag. 6—30, Botoșanĭ, tipografia V. Buzillă, 1884.

iĭ comunică ofisulŭ domnescŭ de *surgunŭ* (esiliŭ) la mănăstirea Râșca pentru timpŭ de șése lunĭ. Poporulŭ ieșanŭ umpluse ulițele, și Kogălnicénu se opunea, ḑicêndŭ că nu se va supune ofisuluĭ de surgunire, necunoscêndu-se vinovatŭ, și că nu se va da viŭ, dar că va pleca din țéră spre a liniștì oblăduirea. Atuncĭ Aga Tudorachi, omŭ prudentŭ, se prefăcù că merge să céră învoirea domnéscă, dar întorcêndu-se peste o óră, și Kogălnicénu întimpinându-lŭ ca să cetéscă o hârtie ce i se arăta, i se luară armele de pe masă, și redusŭ prin acestŭ chipŭ, a trebuitŭ să se supue, și a fostŭ dusŭ séra într'o brașovéncă, cu o escortă de cavalerie, la Târgu-frumosŭ, iar a doua ḑi internatŭ în mănăstirea Râșca din județulŭ Suceava pe timpŭ de șése lunĭ, sub paza a șése soldațĭ, unŭ sub-oficerŭ și patru slujitorĭ și sub respunderea Starețuluĭ, nefiidu-ĭ permisŭ a comunica nicĭ a vorbì cu nimene, afară numaĭ cu unŭ călugărŭ bătrânŭ, fratele generaluluĭ Duca și cu Egumenulŭ mănăstiriĭ care-lŭ ospeta în fie-care ḑi la masa sa. In timpŭ de șése lunĭ, cât a statŭ închisŭ la mănăstirea Râșca, Mihailŭ Kogălnicénu, numaĭ într'o singură ḑi a pututŭ fi visitatŭ: Principiĭ Cantacuzinescĭ de la Bălțătescĭ isbutiră să înșele neadormirea păzitorilorŭ, spre a vedé pe amiculŭ lorŭ. După trecerea celorŭ șése lunĭ de surgunŭ, Kogălnicénu plecă în Spania. In esilulŭ seŭ la mănăstirea Râșca elŭ a fostŭ bine tractatŭ, dar camera în care locuea fiindŭ boltită și, prin zidirea eĭ, umedă și frigurósă, cu totŭ foculŭ ce făcea, a căpĕtatŭ o umflătură și o durere de picióre, de care sufere și acum când iĭ frigŭ. In lunile surgunuluĭ seŭ la Râșca, Kogălnicénu a scrisŭ cartea sa: *Fragments tirés des Chroniques Moldaves et Valaques pour servir à l'histoire de Pierre le grand, Charles XII, Stanisvlav Leszesznski, Démètre Cantémir et Constantin Brancovano par le Major M. Kogalnicean*, pe care o tipărì în tipografia sa, la Cantora Foi Sătescĭ, în Iașĭ: *Iassi, au bureau de la feuille communale 1845* (2 vol. in 8°).

Aceste le-am scrisŭ, parte după acte publice, și parte cum mi-s'aŭ dictatŭ de însușĭ M. Kogălnicénu, în tómna anuluĭ 1886, la Galațĭ.

Multe familiĭ de boerĭ fruntașĭ aĭ istorieĭ nóstre întimpinămŭ la Botoșanĭ. Arŭ fi o lucrare lungă a le cita pe tóte.

Așa de esemplu, găsimŭ la 1712 pe vestitulŭ *Macsut* (Μαξούτ) postelnicŭ, *Vornicŭ de Botoșanĭ*, de origine Tătarŭ (nu grecŭ, cum crede Ioanŭ Neculce). Acesta a fostŭ pe lângă oștile turcescĭ comandate de Marele Vizirŭ, Capu-Kehaia alŭ luĭ Dumitrașco Cantemirŭ Voevodŭ, și a fostŭ și Caimacam Moldoveĭ la 1711 (1). Familia *Macsut* a statŭ întâĭ la Țarigradŭ, și de acolo a venitŭ în Moldova; din acéstă causă Ioanŭ Neculce ḑice că Macsut era *Grecŭ*. La 1671 unŭ *Macsut* era slujitorŭ saŭ oficerŭ credinciosŭ alŭ luĭ Panaiot Nicosios, mare Dragomanŭ alŭ floteĭ otomane, și purta corespondența luĭ Nicosios, ca din partea Mareluĭ Vizir Ahmed-pașa Kiuprulì, cu Francisco Morozini, vestitulŭ generalissimŭ alŭ armatelorŭ venețiane și gubernatorŭ cetățiĭ Creta, când Morozini, capitulândŭ, a predatŭ acéstă cetate Turcilorŭ, înșelatŭ prin stratagemele luĭ Nicosios (2). Totŭ la 1671 găsimŭ pe unŭ *Macsuț vel ușerŭ* în Divanulŭ velițilorŭ boerĭ, sub Constantinŭ Duca Voevodŭ, cum dovedesce unŭ chrisovŭ alŭ acestuĭ Domnŭ din 20 Septembrie 7179 (1671) pentru jumătate din satulŭ Săveniĭ la Dorohoĭ, vîndutŭ de Sandu Prodanŭ Rolceanu, pentru ca să rescumpere pe fratele sĕŭ Vasilie de la Tătarĭ (3). *Vel ușer* saŭ *mare portarŭ* se ḑicea capulŭ celorŭ-lalțĭ *ușierĭ*, care purta grijă pentru Capigi-bașa și Agalele ce se trimiteaŭ de Vizirŭ din partea Curțeĭ Otomane. Ușieriĭ duceaŭ la gazdă și asistaŭ pe soliĭ turcescĭ și aĭ Chanuluĭ Crimeeĭ (4). *Macsut Vornicul de Botoșanĭ* de la 1712, trebue să fi fostŭ aceeașĭ persónă care la 1671 era în slujba Mareluĭ Dragomanŭ alŭ Porțeĭ Panaioti Nicosios, iar în urmă mare ușierŭ în Divanulŭ Moldoveĭ sub Constantinŭ Duca Voevodŭ.

La 1730 și la 1751 găsimŭ la moșia Stăncesciĭ, la cóstele Botoșenilorŭ, pe *Teodorŭ Calmășulŭ* Vornicŭ de Câmpu-lungŭ, autorulŭ

(1) Letop. Moldov. tom. II, pag. 151, 127, 374. Despre familia *Macsut* veḑĭ Baron de Tott, Mémoires, tom. II, pag. 113.

(2) Ἀθαν. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, pag. 161—162, Constantinopoli 1870.

(3) Uricar. tom. VII, pag. 43—44.

(4) Cantemir, Descrierea Moldoveĭ, Cap. VI, pag. 162

familieĭ *Calimahŭ*, familie care a datŭ Domnĭ Moldoveĭ în maĭ multe rândurĭ, de la 1758 până la 1819, și pe *Ioanŭ* saŭ *Enachi Calimahŭ*, feciorŭ maĭ mare alŭ acestuia, care, după ce a făcutŭ studiĭ strălucite la Lemberg, a ajunsŭ, pentru întinsa sa erudițiune, Mare Dragomanŭ *(Terziman)* alŭ Imperiuluĭ Otomanŭ și apoĭ Domnŭ Moldoveĭ la 1758 (1). Familia *Călmășulŭ*, căreia la Constantinopoli i s'a ḑisŭ *Calimah* (Καλλιμάχης), pentru eufonie, este o familie străveche moldovenéscă; ea își are adânca și depărtată sa obârșie și baștină *în ținutulŭ Orheiuluĭ*, dar a câștigatŭ în urmă moșiĭ, case și viĭ prin maĭ multe ținuturĭ, așa și moșia Stăncesciĭ la Botoșanĭ. Chronicarulŭ Moldoveĭ Spătarulŭ Ioanŭ Canta, ḑice : «Acestŭ Domnŭ *(Ioanŭ Teodorŭ Calimahŭ)* a fostŭ din părințĭ feciorŭ luĭ Teodorŭ Calmășulŭ, carele a fostŭ din maziliĭ ceĭ de josŭ; *patria luĭ a fostŭ în ținutulŭ Orheiuluĭ*» (2). Dacă Teodorŭ Calmășulŭ a fostŭ Vornicŭ de Câmpu-lungŭ, acésta nu póte fi dovadă că elŭ era de obârșia sa Câmpu-lungénŭ, cum a presupusŭ redacțiunea Columneĭ luĭ Traian, la 1882. Că ținutulŭ Orheiuluĭ a fostŭ baștina familieĭ *Calimahŭ*, dovedesce nu numaĭ încredințarea Spătaruluĭ Ioanŭ Canta, dar și mormintele autorilorŭ acesteĭ familiĭ. In ținutulŭ Orheiuluĭ, la depărtare de 18 verste, aprópe 19 chilometri, de la târgulŭ Orheĭ, este satulŭ și mănăstirea de călugărițe *Ciuru*, pe apa Ciuruluĭ, de pe care șĭ-a luatŭ numele și satulŭ și mănăstirea. Acéstă mănăstire fórte veche se vede că a fostŭ óre când restaurată de unŭ protopopŭ Dimitrie Corețki. In privdorulŭ bisericeĭ sunt două morminte vechĭ, cu vechile lorŭ inscripțiĭ. Intr'unulŭ din aceste morminte odihnesce *Monahia Pelagia Dómna luĭ Ioanŭ Teodorŭ Calimahŭ Voevodŭ*, iar în cel-alaltŭ fiica luĭ Ioanŭ Teodorŭ Calimahŭ Voevodŭ, sora Mitropolituluĭ Moldoveĭ și Suceveĭ Gavrilŭ Calimahŭ și a Domnuluĭ Moldoveĭ Grigorie Calimahŭ Voevodŭ (3).

La 1758 găsimŭ pe Andronaki de la Botoșanĭ, care ținea pe o

(1) Letop. Moldov. tom. III, pag. 184.—Și documentele din Columna luĭ Traianŭ, No. 10—12 din Octombrie – Decembrie 1882, pag. 630–632.

(2) Letop (Mold. tom. III, pag. 183.

(3) Veḑĭ Записки Одесскаго Общества Исторіи и древностей, tom. II, pag. 323--324, Odessa 1884.

soră a domnuluĭ Moldoveĭ Ioanŭ Teodorŭ Calimahŭ. Cronicarulŭ Contimporanŭ Enachi Cogălniceanu, care vorbesce despre elŭ, nu ne spune porecla acestuĭ boerŭ, ci numaĭ că *«pe Andronachi de la Botoşanĭ ţiindŭ pe o soră a luĭ Vodă Ioanŭ Teodorŭ Calimahŭ, l'a făcutŭ (Ioanŭ Teodorŭ Calimahŭ) banŭ mare la 1758»* (1). Aşa îlŭ găsimŭ subscrisŭ pe acestŭ boerŭ: Андронакі вел бан în chrisovulŭ domnuluĭ Ioanŭ Teodorŭ Calimahŭ Voevodŭ, *pentru organisarea scólelorŭ în Moldova* (2).

La 1662 găsimŭ *Vornicŭ de Botoşanĭ* pe *Jora*, despre care amŭ vorbitŭ şi maĭ susŭ (3).

La 1769 găsimŭ *Vornicŭ de Botoşanĭ şi Ispravnicŭ ţinuturilorŭ Botoşanĭ, Hârlăŭ şi Dorohoiŭ* pe *Stolniculŭ Constantinŭ Kogălniceanu*, care pentru marea sa vrednicie era ispravnicŭ peste tus-trele aceste ţinuturĭ totŭ o dată (4). Stolniculŭ Constantinŭ Kogălniceanu este străbunulŭ eminentuluĭ barbatŭ Mihailŭ Kogălniceanu; elŭ era unŭ omŭ fórte învĕţatŭ, sciea turcesce, grecesce şi franţuzesce; elŭ a tradusŭ în limba românéscă *Princesa de Elida* a luĭ Molière şi a scrisŭ *istoria luăreĭ Ţarigraduluĭ*. La 1749, sub Constantinŭ Nicolae Mavrocordatŭ Voevodŭ, elŭ era mare Clucerŭ, şi îlŭ găsimŭ subscrisŭ între membriĭ Mareluĭ Soborŭ alŭ Moldoveĭ care, *Joĭ la 6 Aprilie 1749*, întrunindu-se în biserica *Treĭ-sfetitele din Iaşĭ*, după convocarea domnuluĭ Constantinŭ Nicolae Mavrocordatŭ, a votatŭ desrobirea ţĕranilorŭ în Moldova (5),—actŭ mare şi generosŭ alŭ istorieĭ nóstre, glorie neperitóre a luĭ Constantinŭ Nicolae Mavrocordatŭ Voevodŭ. Stolniculŭ Constantinŭ Kogălnicénu a fostŭ şi Vornicŭ de Câmpulungŭ.

Familia *Kogălnicénu*, eşită de pe ţermurile *Kogâlniculuĭ*, apă cunoscută sub acestŭ nume de *Kogâlnicŭ* încă de geografulŭ arabŭ

(1) Letop. Moldov. tom. III, pag. 242, 244.
(2) Uricar. tom. I, pag. 71.
(3) Letop. Moldov. tom. III, pag. 8.
(4) Archiva Românéscă, tom. I, pag. 143.
(5) Archiva Românéscă, tom. I, pag. 94—99 şi nota de la pag. 98. — Letop. Moldov tom. III, pag. 219—220, Papadopol-Calimachŭ, Desrobirea ţĕranilorŭ în Moldova, în *Convorbirĭ literare* din 1 Maiŭ 1887.

Edrisi pe la aniĭ 1099 (1), de origine tatară, ca și familiile *Can-Temir* (Han-Timir), *Ghe-Han* (Ce-Han Racoviță), *Macsut* și altele, o găsimŭ de peste treĭ secolĭ cu activitatea eĭ politică, ostășéscă și literară în Moldova. In ținutulŭ Fălciuluĭ familia *Cogălnicean* are moșiĭ de peste treĭ secolĭ. Moșia *Râpele* este și astădĭ a sa. Unŭ uricŭ de la Despotŭ-Vodă din 1563 dăruesce luĭ *Vasili Cogălniceanu deacŭ de Visterie* moșia Râpele pentru slujba sa credinciósă domnuluĭ și țeriĭ. Acestŭ uricŭ este și astădĭ, ca și moșia *Râpele*, în proprietatea luĭ Mihailŭ Cogălnicean. Scrie letopisețulŭ Moldoveĭ Enachi Cogălniceanu, biv vătăvŭ de aprodĭ, că la 1735 Grigorie Ghica, numitŭ Domnŭ Moldoveĭ, întrândŭ în capitala Iașiĭ, la 13 Octombrie 1735, cu Sara-Mehmet-pașa, și fiind-că Curtea Domnéscă era pe atuncĭ arsă, Grigorie Vodă Ghica a ședutŭ până la tocmirea Curțeĭ în casele Mareluĭ Logofătŭ Sturdza, iar pe Sara-Mehmet-pașa l'a găzduitŭ *în casele luĭ Vasilie Cogălniceanu pitarŭ, de lângă biserica Barnovskie* (2). In Botoșanĭ familia Cogălniceanu avea legăturĭ strînse prin de aprópe înrudirĭ și prin moșiĭ. La 1803 găsimŭ în județulŭ Botoșaniĭ proprietara moșieĭ Odaia din ocolulŭ Câmpuluĭ, pe *Smaranda Cogălniceanu, cum dovedesce Condica liudilorŭ Visterieĭ Moldoveĭ pe anulŭ 1803* (3). Acésta Smaranda Cogălniceanu era soția luĭ Ion Cogălniceanu, bunulŭ luĭ M. Cogălniceanu; ea era născută *Bantășŭ*.

La Botoșanĭ găsimŭ pe *Constantinŭ Cogălniceanu, Vornicŭ de Botoșanĭ*. Acesta era fiŭ alŭ luĭ Vasilie Cogălniceanu, care a fostŭ *Vel Capitanŭ de Iașĭ* la 1730, și frate maĭ micŭ alŭ cronicaruluĭ Moldoveĭ Enaki Cogălniceanu. Enaki Cogălniceanu a fostŭ născutŭ la 10 Octombrie 1730 și botezatŭ de Marele Hatmanŭ Ipsilant. Acestŭ hatmanŭ Ipsilantŭ este *Constantinŭ Ipsilantŭ* saŭ *Psiolulŭ*, pe care îlŭ găsimŭ mare hatmanŭ la 1736 în a doua domnie a luĭ Grigorie Ghica Voevodŭ (4), și care în domnia întâiŭ a acestuĭ domnŭ a fostŭ la 1727, Vel postelnicŭ (5), cum și în domnia a doua a luĭ Mihaiŭ

(1) Ioachim Lelewel, Géographie du moyen age, tom. III et IV, pag. 166—167.
(2) Letop. Moldov. tom. III, pag. 196.
(3) S'a publicatŭ de T. Codrescu în Uricar, tom. VIII, pag. 313.
(4) Letop. Moldov. tom. II, pag. 425.
(5) Ibid., tom. II, pag. 402.

Racoviță Voevodŭ, la 1716 (1). Hatmanulŭ Constantinŭ Psiolulŭ (Ipsilantŭ) avea case marĭ în Iașĭ și la Țarigrad; elŭ avea unŭ frate anume Manoilŭ Ipsilantŭ, mare intrigantŭ. La 1727, în luna luĭ Maiŭ, Vodă Mihaiŭ Racoviță, supĕrându-se pe Manoilŭ Ipsilantŭ l'a isgonitŭ din Iașĭ, cum și pe frate-seŭ postelniculŭ Constantinŭ Ipsilantŭ, și pe fiulŭ acestuia Ioanŭ Ipsilantŭ Agă, și pe ambiĭ gineriĭ seĭ Diamandi Razu și Gheorghie Muruzi. Retrăgêndu-se la Constantinopole, eĭ intrigară contra luĭ Mihaiŭ Racoviță Voevodŭ care se lepădă din domnie, și se numì domnŭ în Octombrie, după stăruințele Ipsilanțilorŭ, Grigorie Ghica (2). La 1746 Enachi Kogălniceanu a întratŭ în slujbă, *Copilŭ de casă*, sub Constantinŭ Nicolae Mavrocordatŭ, o dată cu alțĭ *feciorĭ de ómenĭ* (adecă feciorĭ de boerĭ, cum se esprimă elŭ) anume o dată cu Andreĭ Donicĭ, cu unŭ altŭ Donicĭ, cu Costinŭ Catargiu, cu Mihalaki Jora, cu Andreĭ Beldiman, cu Costaki Negri, și alțiĭ, după cum însușĭ ne spune. La 1749 Decembrie, Constantinŭ Mihaĭ Racoviță Voevodŭ l'a făcutŭ Comisŭ alŭ treile și a slujitŭ sub acestŭ domnŭ tótă domnia sa, și când a fostŭ numitulŭ domnŭ strămutatŭ domnŭ în Valachia, a mersŭ cu elŭ la Bucurescĭ, la 1753, și aice l'a făcutŭ Comisŭ alŭ doile, apoĭ l'a făcutŭ Vătavŭ de copiĭ în loculŭ luĭ Costaki, feciorulŭ luĭ Giuvaergi Manolaki, și după doĭ și jumătate anĭ, schimbându-se iar Racoviță Voevod la domniea Moldoveĭ, Enachi Kogălniceanu s'a întorsŭ cu elŭ în Moldova în Martie 1756, și atuncĭ Constantinŭ Mihaĭ Racoviță Voevodŭ l'a făcutŭ, pe drumŭ, la Focșanĭ, Vătavŭ de aprodĭ (3).

Pe scórța uneĭ Psaltirĭ grecescĭ, ΨΑΛΤΗΡΙΟΝ, tipărită în Veneția la 1740, care a fostŭ a luĭ Ioanŭ Kogălniceanu, bunulŭ luĭ M. Kogălniceanu, se găsesce scrisŭ cu mâna Vorniculuĭ Ilie Kogălniceanu, tatălŭ luĭ Mihailŭ Kogălniceanu, următórea însemnare:

«1811 Septembrie 15. Vinerĭ spre Sâmbătă, la 8 césurĭ de nópte, «aŭ reposatŭ unchiulŭ nostru Gheorghie Kogălniceanu și s'a îngro-

(1) Ἀθανασίου Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, pag. 340. Constantinopoli 1870.
(2) Ἀθαν. Κομν. Ὑψηλάντ. Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, pag. 323—324.
(3) Letop. Moldov. tom. III, pag. 168—169 în notă.

«patŭ la biserica Talpalarilorŭ în Eşĭ, din a stânga mormântuluĭ «unde sînt îngropaţĭ şi maica sa Safta, soţia cea d'întâĭ a stolni-«culuĭ Constantinŭ Cogălniceanu, *şĭ alte némurĭ Cogălniceneştĭ»* (1).

Familia Cogălniceanu era vestită şi la Constantinopole, la familiele care-şĭ disputaŭ tronurile Moldoveĭ şi Valachieĭ. Casa Hatmanuluĭ Ipsilantŭ era marele rendez-vous unde se ţesea politica şi primejdiile. In casa luĭ Ipsilantŭ, Enaki Cogălniceanu era consideratŭ ca fiŭ alŭ caseĭ. Pe acele vremĭ legătura din botezŭ era privită maĭ pre-susŭ încă decât înrudirea naturală, şi acésta s'a păstratŭ chiar prin codicele Calimahŭ promulgatŭ la 1817 (2). Enachi Cogălniceanu botezatŭ de Hatmanulŭ Ipsilantŭ era iubitŭ de tótă acéstă familie. De aceea îlŭ vedemŭ umblândŭ desŭ la Ţarigradŭ, şi chiar Letopiseţulŭ sĕŭ l'a scrisŭ în Ţarigradŭ, cum însuşĭ ne spune în fruntea chroniculuĭ sĕŭ (3). Pe unŭ esemplarŭ alŭ cărţeĭ grecescĭ Διαταγὰι γάμων *(Legĭ* saŭ *rânduelĭ despre căsătoriĭ)*, tipărită la 1767 Februarie, de tipografulŭ Chiriakidi Bizantinulŭ, în tipografia Patriarchală din Ţarigradŭ (4), care esemplarŭ a fostŭ proprietate a luĭ Enachi Cogălnicénu, se vede scrisŭ pe scórţă, românesce, cu mâna sa şi subscrisŭ grecesce, următórea însemnare :

«Acéstă carte mi-a dăruit-o mie Dimitrie Câvaculŭ care arată «pricina Trigamieĭ într'însa, după cum se vede. La let 1768 Apri-«lie 25 la Σταυροδρόμι.

(Subscr.) Ἰωάννος Κωγιλνιτζάνος σπαταρ (5)».

Dimitrie Câvaculŭ, despre care scrie aicea Enachi Cogălnicénu, în însemnarea sa, că i-aŭ dăruitŭ citatulŭ esemplarŭ, este *Dimitrie Ralli poreclitŭ Câvaculŭ* (Δημήτριος Ῥάλλης ὁ ἐπιλεγόμενος Κοβάκος) despre care vorbesce Sathas (6). Acestŭ *Dimitrie Ralli supranumitŭ Câva-*

(1) Acéstă Psaltire pe scórţele căreĭ sunt felurite însemnărĭ autografe de a le membrilorŭ familieĭ *Cogălniceanu*, începêndŭ de la 1750, se găsesce astadĭ la d-lŭ M. Cogălniceanu.

(2) Vedĭ Codica Calimah, cap I, § 49 şi cap. II, § 94.

(3) Letop. Moldov. tom. III. pag. 189.

(4) După acéstă carte vedĭ Ἀνδρεοῦ Παπαδοπούλου Βρετοῦ, Νεοελληνικὴ φιλολογία, tom. I. pag. 87 N.o 241; Athenae 1854.

(5) *Trigamie* (Τριγαμία) va să dică a treia căsătorie. — Acéstă carte este în posesiunea d-luĭ profesorŭ Erbicénu din Iaşĭ.

(6) Νεοελληνικὴ φιλολογία, pag. 76.

culŭ era rudă cu familia Cogălnicenéscă. Casa luĭ *Câvacu* era lângă Biserica St. Neculaĭ celŭ săracŭ, în Iaşĭ.

In biblioteca Universităţiĭ din Iaşĭ se găsesce următórea carte manuscrisă : «*Viéţa şi pildele luĭ Ezop în 28 de capete. Chronograf în 38 «de capete. Domnia luĭ Nicolae Mavrocordatŭ. Cu porunca d-sale jupânŭ «Antonachi Ramadan, vel Armaşŭ.*

«*S'a scrisŭ acéstă carte precum se vede de Petrea Logofătulŭ*».

Pe scórţa acestuĭ manuscrisŭ este scrisă şi subscrisă, cu mâna luĭ Enachi Cogălnicénu, următórea însemnare : «*Acéstă carte aŭ cum- «păratŭ Enachi Cogălnicénu biv vatav de aproḑĭ în Ţarigradŭ de la Elie «loghiotat a D-sale post. Antiohi, in leat 1760 Septembrie 8.*

(Subscr). *Enachi Cogălnicén biv vatav* (1)».

Acésta ne dovedesce desele duse şi venirĭ ale cronicaruluĭ Moldoveĭ Enachi Cogălnicénu la Ţarigradŭ. In timpŭ de patru-spre-ḑece anĭ numaĭ elŭ a făcutŭ de treĭ orĭ (cât amŭ pututŭ afla până astăḑĭ) acestŭ drumŭ, şi anume la 1760, 1768 şi 1774. Când a scrisŭ Letopiseţulŭ sĕŭ în Ţarigradŭ, elŭ a statŭ acolo maĭ mulţĭ anĭ.

Mulţĭ din familia *Vârnavŭ* îĭ găsimŭ Vornicĭ de Botoşanĭ şi Ispravnicĭ de Botoşanĭ. Pogorîtorŭ alŭ acesteĭ familiĭ este şi *Doctorulŭ Vârnavŭ*, care a scrisŭ latinesce şi a tipăritŭ la 1836, importanta sa carte *Rudimentum physiographiae Moldaviae*, pe care amŭ citat'o maĭ susŭ. La unulŭ din pogorîtoriĭ acesteĭ vechĭ familiĭ, anume *Nicu Vârnavŭ*, în Botoşanĭ, Mihailŭ Cogălnicénu a găsitŭ, la 1840, *Testamentulŭ vămiĭ Moldoveĭ* celŭ vechiŭ, cuprinḑĕtorŭ de tóte articolele, în ordine alfabetică, supuse vămiĭ, cu tarifulŭ vamalŭ alŭ fie-căruĭ articolŭ, şi de *tocmelele Cazacliilorŭ* ce aducea în Moldova *blane de Mosc* (Moscva) şi vinea în Moldova *după vinŭ* (2), de *tocmelele Lipscanilorŭ cu mărfurĭ de Lipsca*, şi de *tocmelele Lehliilorŭ* ce trecea *săftiene de Erbichir*, ale *cârnărituluĭ* şi ale *Murtăsâpieĭ ceĭ*

(1) Veḑĭ Serbarea scolară de la Iaşĭ, pag. 269. Iaşĭ 1885.

(2) Vodă Cantemirŭ scrie : «*Neguţitoriĭ Cazacliĭ* aducŭ în Moldova negoţurĭ *de prin oraşele Căzăcescĭ şi din Rusia*». (Descrierea Moldoveĭ, part. II, cap. VI, pag. 170); şi în altŭ locŭ Cantemirŭ ḑice : «In Moldova preţulŭ celŭ micŭ alŭ vinuluĭ trage la sine *pe neguţitoriĭ Căzăcescĭ*». (Ibid. part. I, cap. VI, pag. 56).

marĭ, și ale *mărfeĭ Brașovenescĭ*, — așezate la 1761 de Grigorie Calimachŭ Voevodŭ Domnulŭ Moldoveĭ, — chiar originalulŭ cu pecetea domnéscă, datŭ spre povățuirea Vornicilorŭ și Ispravnicilorŭ de Botoșanĭ. Acestŭ documentŭ de mare interesŭ istoricŭ, statisticŭ și economicŭ, Mihailŭ Cogălnicénu l'a publicatŭ întregŭ, la 1845, în Iașĭ, în a sa *Archivă Românéscă* (II, p. 242—262).

Și fiind-că amŭ pomenitŭ maĭ susŭ despre *vinŭ*,—iată o curiositate mercurială de prețurĭ, din 1695, de la Botoșanĭ. In acelŭ anŭ, 1695, *vadra de vinŭ se vindea la Botoșanĭ câte unŭ ortŭ de vadră*, cum se dovedesce dintr'o scrisóre a luĭ Dumitrache Vătavulŭ Visterniculuĭ Goe către fiulŭ seŭ Sandu, din 30 Iunie 1695, care se păstréză în originalŭ în Archiva Statuluĭ (1). *Ortŭ* era o monetă de aramă, cum ne încredințéză cronicarulŭ Moldoveĭ Mironŭ Costinŭ, carele a fostŭ logofătŭ mare în Moldova (2), și logofătulŭ Neculaĭ Costinŭ (3). La 1710, sub domnulŭ Nicolae Mavrocordatŭ, *merța de grâŭ a fostŭ 12 orțĭ*, cum ḑice o carte de judecată a Vlădicăĭ de Hușĭ. Episcopulŭ Melhisedec scrie că «ḑicerea *ortŭ* este și astăḑĭ în poporŭ, și însémnă 10 parale; și că judecândŭ după însemnarea ce pănă astăḑĭ dă poporulŭ ḑicereĭ *ortŭ* (ḑece parale), putemŭ presupune că valórea ortuluĭ era de 10 parale» (4).

Vodă Dimitrie Cantemirŭ, scriindŭ la 1708, ḑice: «Podgoriile Moldoveĭ nu slujescŭ numaĭ pentru trebuința locuitorilorŭ, ci încă *prețulŭ celŭ micŭ alŭ vinuluĭ* trage la sine și pe neguțitoriĭ Rusescĭ, Leșescĭ, Căzăcescĭ și Ardelenescĭ, ba încă și pe ceĭ Ungurescĭ; și *ducŭ pe totŭ anulŭ în țerile lorŭ mulțime de vinŭ*» (5). Botoșaniĭ era, între alte articole, o piață mare de depositŭ și de negoțŭ de unde se ducea vinŭ din Moldova în Polonia, în țéra Căzăcéscă, în Ungaria și în țerile Nemțescĭ (6). Articolele de căpitenie ce se negoția

(1) Archiva Istor. a Românieĭ, tom. I, part. I, pag. 62—63.
(2) Letop. Moldov., tom. I, pag. 17.
(3) Ibid., tom. II. pag. 45.
(4) Chronic. Hușilorŭ, part. I, pag. 56, 81, 180.
(5) Descrierea Moldoveĭ, cap. VI, pag. 56.
(6) Dezobry et Bachelet, op. laud.

pe piaţa Botoşanilorŭ pentru strĕinătate eraŭ cereale, vinŭ, boĭ de negoţŭ, săŭ, miere, céră, lână, pieĭ, mieĭ, oĭ şi caĭ.

In istoria comerciuluĭ Românieĭ, Botoşaniĭ se presintă ca una din pieţele cele maĭ importante.

